Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Khandhavaggaṭīkā

1. Khandhasaṃyuttaṃ

1. Nakulapituvaggo

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. Bhaggā nāma jānapadino rājakumārā. Tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena ''bhaggā''tveva vuccatīti katvā vuttaṃ **''evaṃnāmake janapade''**ti, evaṃ bahuvacanavasena laddhanāme''ti attho. **Tasmiṃ vanasaṇḍe**ti yo pana vanasaṇḍo pubbe migānaṃ abhayatthāya dinno, tasmiṃ vanasaṇḍe. Yasmā so gahapati tasmiṃ nagare ''nakulapitā''ti puttassa vasena paññāyittha, tasmā vuttaṃ **''nakulapitā''**ti nakulassa nāma dārakassa pitāti attho. Bhariyāpissa ''nakulamātā''ti paññāyittha.

Jarājiṇṇoti jarāvasena jiṇṇo, na byādhiādīnaṃ vasena jiṇṇo. **Vayovuḍḍho**ti jiṇṇattā eva vayovuḍḍhippattiyā vuḍḍho, na sīlādivuḍḍhiyā. Jātiyā mahantatāya cirarattatāya **jātimahallako. Tiyaddhagato**ti paṭhamo majjhimo pacchimoti tayo addhe gato. Tattha paṭhamaṃ dutiyañca atikkantattā pacchimaṃ upagatattā **vayoanuppatto. Āturakāyo**ti dukkhavedanāpavisatāya anassādakāyo. Gelaññaṃ pana dukkhagatikanti **''gilānakāyo''**ti vuttaṃ. Tathā hi **saccavibhaṅge** (vibha. 190 ādayo) dukkhasaccaniddese dukkhaggahaṇeneva gahitattā byādhi na niddiṭṭho. **Niccapaggharaṇaṭṭhenā**ti sabbadā asucipaggharaṇabhāvena. So panassa āturabhāvenāti āha – **''āturaṃyeva nāmā''**ti. **Visesenā**ti adhikabhāvena. Āturatīti āturo. Saṅgāmappatto santattakāyo. Jarāya āturatā **jarāturatā**. Kusalapakkhavaḍḍhanena mano bhāventīti **manobhāvanīyā**. Manasā vā bhāvanīyā sambhāvanīyāti **manobhāvanīyā. Anusāsatū**ti anu anu sāsatūti ayamettha atthoti āha – **''punappunaṃ sāsatū''**ti. **Aparāparaṃ** pavattitaṃ hitavacanaṃ. **Anotiṇṇe vatthusmiṃ** yo evaṃ karoti, tassa ayaṃ guṇo dosoti vacanaṃ. **Tantivasenā**ti tantisannissayena ayaṃ anusāsanī nāma. **Paveṇī**ti tantiyā eva vevacanaṃ.

Aṇḍaṃ viya bhūtoti adhikopamā kāyassa aṇḍakosato abaladubbalabhāvato. Tenāha **''aṇḍaṃ hī''**tiādi. **Bāloyeva** tādisattabhāvasamaṅgī muhuttampi ārogyaṃ paṭijānanto.

Vippasannānīti pakatimākāraṃ atikkamitvā visesena pasannāni. Tenāha – **''suu pasannānī''**ti. Pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi tāhi tassa mukhavaṇṇassa pārisuddhīti āha – **''parisuddhoti niddoso''**ti. Tenevāha **''nirupakkilesatāyā''**tiādi. Etenevassindriyavippasannatākāraṇampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Esa** mukhavaṇṇo. **Nayaggāhapaññā kiresā**ti idaṃ anāvajjanavaseneva vuttabhāvaṃ sandhāyāha.

Yaṃ neva puttassātiādi ''ovadatu no, bhante, bhagavā yathā mayaṃ paralokepi aññamaññaṃ samāgaccheyyāmā''ti vuttavacanaṃ sandhāya vuttameva. **Madhuradhammadesanāyeva** satthu sammukhā paṭiladdhā, tassa attano pemagāravagahitattā **''amatābhiseko''ti veditabbo**.

Idaṃ padadvayaṃ. **Ārakattā kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anaye**ti avaḍḍhiyaṃ, anattheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na iriyanato** avattanato. **Aye**ti vaḍḍhiyaṃ atthe upāye ca. **Araṇīyato**ti payirupāsitabbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu atthavikappesu, pacchime pana

saddasatthavasenapi. Yadipi ariyasaddo ‘‘ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā’’tiādīsu (ma. ni. 1.35) visuddhāsayapayogesu puthujjanesupi vaṭṭati, idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha – **‘‘buddhā cā’’**tiādi. Tattha **paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurisā**ti idaṃ ‘‘ariyā sappurisā’’ti idha vuttapadānaṃ atthaṃ asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnasabhāvā, tasmā **‘‘sabbeva vā’’**tiādi vuttaṃ.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto, tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo parato ghosamantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bhagavāva ‘‘kalyāṇamitto’’ti adhippeto. Vuttañhetaṃ ‘‘mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī’’tiādi (saṃ. ni. 1.129; 5.2). So eva ca aveccapasādādhigamena daḷhabhatti nāma. Vuttampi cetaṃ ‘‘yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (udā. 45; cūḷava. 385). **Kataññutādīhi paccekabuddhabuddhā**ti ettha kataṃ jānātīti kataññū. Kataṃ viditaṃ pākaṭaṃ karotīti katavedī. Paccekabuddhā hi anekesupi kappasatasahassesu kataṃ upakāraṃ jānanti, katañca pākaṭaṃ karonti satijananaāmisapaṭiggahaṇādinā. Tathā saṃsāradukkhadukkhitassa sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yaṃ attanā kātuṃ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānaṃ asaṅkhyeyyasahassesupi kataṃ upakāraṃ maggaphalānaṃ upanissayañca jānanti, pākaṭañca karonti. Sīho viya ca evaṃ sabbattha sakkaccameva dhammadesanaṃ karontena buddhakiccaṃ karonti. Yāya paṭipattiyā ariyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanaṃ, tattha ca ādarābhāvo **ariyānaṃ adassanasīlatā, na ca dassane sādhukāritā**ti veditabbā. **Cakkhunā adassāvī**ti ettha cakkhu nāma na maṃsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha **‘‘dibbacakkhunā vā’’**ti. **Ariyabhāvo**ti yehi yogato ‘‘ariyā’’ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ñāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthū**ti adhippetatthañāpanakāraṇaṃ. **Evaṃ vuttepī**ti evaṃ aññāpadesena attupanāyikaṃ katvā vuttepi. **Dhamma**nti lokuttaradhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo, vipassiyamānā vā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto adhisīlasikkhādīnaṃ vasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaravinayādīnaṃ abhāvena ayaṃ ‘‘avinīto’’ti vuccati, te tāva dassetuṃ **‘‘duvidho vinayo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **sīlasaṃvaro**ti pātimokkhasaṃvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṃvaro**ti indriyārakkhā, sā ca tathāpavattā satiyeva. **Ñāṇasaṃvaro**ti ‘‘sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī’’ti (su. ni. 1041) vatvā ‘‘paññāyete pidhīyare’’ti (su. ni. 1041) vacanato sotasaṅkhātānaṃ taṇhādiṭṭhiduccaritaavijjāavasiṭṭhakilesānaṃ saṃvaro pidahanaṃ samucchedañāṇanti veditabbaṃ. **Khantisaṃvaro**ti adhivāsanā, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā, ‘‘paññā’’ti keci vadanti. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena aṅgena tassa tassa aṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Sesapadattayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenātiādi sīlasaṃvarādīnaṃ vivaraṇaṃ. Tattha **samupeto**ti **iti-**saddo ādiattho. Tena ‘‘upagato’’tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 511) āgataṃ saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. **Kāyaduccaritādīna**nti dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhasaccasaṅkhātassa pamādassa, abhijjhādīnaṃ vā akkhantiaññāṇakosajjānañca. **Saṃvaraṇato**ti pidahanato, **vinayanato**ti kāyavācācittānaṃ virūpapavattiyā vinayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā apanayanato, kāyādīnaṃ vā jimhapavattiṃ vicchinditvā ujukanayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva saṃvaraṇaṃ vinayanañca veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. **‘‘Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesū’’**ti kasmā vuttaṃ? Nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāñāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ, vipassanāñāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. Nāmarūpamattamidaṃ, ‘‘natthi ettha attā vā attaniyaṃ vā’’ti evaṃ pavattañāṇaṃ **nāmarūpavavatthānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayaṃ vā satī tasmiṃ kāye

diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi,** sā ca ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’ti evaṃ pavattā attadiṭṭhi. Tassa nāmarūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanañāṇaṃ **paccayapariggaho**. ‘‘Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā’’tiādinayappavattā **ahetudiṭṭhi**. ‘‘Issarapurisapajāpatipakatiaṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā’’ti tathā tathā pavattā diṭṭhi **visamahetudiṭṭhi. Tassevā**ti paccayapariggahasseva. **Kaṅkhāvitaraṇenā**ti yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṃ atīte anāgatepīti tīsu kālesu vicikicchāpanayanañāṇena. **Kathaṃkathībhāvassā**ti ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’ntiādinayapavattāya (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) saṃsayappavattiyā. **Kalāpasammasanenā**ti ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’ntiādinā (saṃ. ni. 3.48-49) khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammasanavasena pavattena vipassanāñāṇena. **Ahaṃ mamāti gāhassā**ti ‘‘attā attaniya’’nti gahaṇassa. **Maggāmaggavavatthānenā**ti maggāmaggañāṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyā**ti amagge obhāsādike ‘‘maggo’’ti uppannasaññāya. Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto ‘‘evamete saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantī’’ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ **‘‘udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā’’**ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ ‘‘yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhantevā’’ti passato kuto sassataggāho. Tasmā vuttaṃ **‘‘vayadassanena sassatadiṭṭhiyā’’**ti. **Bhayadassanenā**ti bhayatūpaṭṭhānañāṇena. **Sabhaye**ti sabbabhayānaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyā**ti ‘‘abhayaṃ khema’’nti uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādanavasena pavattasaññā, yo ‘‘ālayābhiniveso’’tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhiramaṇavasena pavattasaññā, yā ‘‘nandī’’tipi vuccati. **Amuccitukāmatā** ādānaṃ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālayatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṃ** paṭiccasamuppāde. **Paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā. **Nibbāne ca paṭilomabhāvo** saṅkhāresu nati, nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnatā vipassanā saṅkhāranimittaṃ na muñcati, so kileso, yo ‘‘saṃyogābhiniveso’’tipi vuccati, **saṅkhāranimittaggāhassa,** atikkamanameva vā **pahānaṃ**.

Pavatti eva **pavattibhāvo,** pariyuṭṭhānanti attho. **Nīvaraṇādidhammāna**nti **ādi-**saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti. Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā accantaṃ appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pana pahānanti? ‘‘Ariyamaggehevā’’ti viññāyamānoyamattho tesaṃ bhāvitattā appavattivacanato. **‘‘Samudayapakkhikassā’’**ti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayasaṅkhātena lobhena saha pahātabbattā samudayasabhāvattā ca. **Saccavibhaṅge** ca sabbakilesānaṃ samudayabhāvassa vuttattā ‘‘samudayapakkhikā’’ti diṭṭhiādayo vuccanti. **Paṭipassaddhattaṃ** vūpasantatā.

Saṅkhatanissaṭatā saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhata**nti virahitasabbasaṅkhataṃ, visaṅkhāranti attho. Pahānañca taṃ vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena. Dutiyena pana pahīyatīti pahānaṃ, tassa vinayoti yojetabbo.

Bhinnasaṃvarattāti naṭṭhasaṃvarattā, saṃvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnasaṃvaropi saṅgahitova hoti. Samādānena hi sampādetabbo saṃvaro, tadabhāve na hotīti. **Ariye**ti ariyo. Paccattavacanañhetaṃ. **Esese**ti eso eso, atthato anaññoti attho. **Tajjāte**ti atthato taṃsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisabhāvoti attho.

So ahanti attanā parikappitaṃ attānaṃ diṭṭhigatiko vadati. ‘‘Ahaṃbuddhinibandhano attā’’ti hi attavādino laddhi. **Advaya**nti dvayatārahitaṃ. Abhinnaṃ vaṇṇameva ‘‘accī’’ti gahetvā ‘‘accīti vaṇṇo evā’’ti tesaṃ ekattaṃ passanto viya yathāparikappitaṃ attānaṃ ‘‘rūpa’’nti, yathādiṭṭhaṃ vā rūpaṃ, ‘‘attā’’ti gahetvā tesaṃ ekattaṃ passanto daṭṭhabbo. Ettha ca ‘‘rūpaṃ attā’’ti imissā pavattiyā abhāvepi rūpe attaggahaṇaṃ pavattamānaṃ acciyaṃ vaṇṇaggahaṇaṃ viya ‘‘advayadassana’’nti vuttaṃ. Upamāyo ca anaññattādigahaṇanidassanavaseneva vuttā, na vaṇṇādīnaṃ viya attano vijjamānadassanatthaṃ. Na hi attani sāmibhāvena rūpañca sakiñcanabhāvena samanupassati. **Attani vā rūpa**nti attānaṃ rūpassa sabhāvato ādhāraṇabhāvena. **Rūpasmiṃ vā attāna**nti rūpassa attano ādhāraṇabhāvena diṭṭhipassanāya

passati. **Pariyuṭṭhaṭṭhāyī**ti pariyuṭṭhānappattāhi diṭṭhitaṇhāhi ‘‘rūpaṃ attā, rūpavā attā’’tiādinā khandhapañcakaṃ micchā gahetvā tiṭṭhanato. Tenāha **‘‘pariyuṭṭhānākārenā’’**tiādi. **Eseva nayo**ti yo ‘‘idhekacco rūpaṃ attato samanupassatī’’tiādinā rūpakkhandhe vutto saṃvaṇṇanānayo, vedanākkhandhādīsupi eso eva nayo veditabbo.

Suddharūpamevāti arūpena amissitaṃ kevalaṃ rūpameva. **Arūpa**nti suddhaarūpaṃ rūpassa aggahitattā. **Catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenā**ti catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ gahaṇavasena rūpārūpamissako attā kathito tasmiṃ tasmiṃ gahaṇe vedanādivinimuttaarūpadhamme kasiṇarūpena saddhiṃ sabbarūpadhamme ca ekajjhaṃ gahaṇasiddhito. **Pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā,** te te eva dhamme ‘‘attā’’ti gahaṇato tesañca ucchedabhāvato. Avasesesu pana pannarasasu ṭhānesu rūpaṃ ‘‘attā’’ti gahetvāpi diṭṭhigatiko tattha niccasaññaṃ na vissajjeti kasiṇarūpena taṃ missetvā tassa ca uppādādīnaṃ adassanato, tasmāssa tatthapi hotiyeva **sassatadiṭṭhi** ekaccasassatagāhavasenapi. **Maggāvaraṇā** viparītadassanato. **Na saggāvaraṇā** akammapathappattatāya. Akiriyāhetukanatthikadiṭṭhiyo eva hi kammapathadiṭṭhiyo.

Kāyoti rūpakāyo. So **āturoyeva** asavasabhāvato. **Rāgadosamohānugata**nti appahīnarāgadosamohasantāne pavattaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Dassitaṃ** āturabhāvena. **Nikkilesatāyā**ti sayaṃ pahīnakilesasantānagatatāya. **Sekhā neva āturacittā** pahīnakilese upādāya, appahīne pana upādāya āturacittā. **Anāturacittataṃyeva bhajanti** vaṭṭānusārimahājanassa viya tesaṃ cittassa kilesavasena āturattābhāvato.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. **Devā vuccanti rājāno** ‘‘dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti laḷanti, attano vā puññānubhāvena jotantī’’ti katvā. Tesaṃ dahoti **devadaho**. Sayaṃjāto vā so hoti, tasmāpi **‘‘devadaho’’**ti vutto. **Tassa avidūre nigamo ‘‘devadaha’’ntveva saṅkhaṃ gato** yathā ‘‘varaṇānagaraṃ, godhāgāmo’’ti. Pacchābhūmiyaṃ aparadisāyaṃ niviṭṭhajanapado pacchābhūmaṃ, taṃ gantukāmā **pacchābhūmagamikā. Te sabhāre**ti te bhikkhū therassa vasena sabhāre kātukāmatāya. Yadi thero tesaṃ bhāro, therassapi te bhārā evāti **‘‘te sabhāre kātukāmatāyā’’**ti vuttaṃ. Evañhi thero te ovaditabbe anusāsitabbe maññatīti. Idāni tamatthaṃ vivaranto **‘‘yo hī’’**tiādimāha. **Ayaṃ nibbhāro nāma** kañci puggalaṃ attano bhāraṃ katvā avattanato.

Catubbidhenāti dhātukosallaṃ āyatanakosallaṃ paṭiccasamuppādakosallaṃ ṭhānāṭṭhānakosallanti evaṃ catubbidhena.

Te mahallakābādhikātidaharapuggale gaṇhitvāva gacchati. Te hi divasadvayena vūpasantaparissamā eva. **Hatthivānaratittira**paṭibaddhaṃ **vatthuṃ kathetvā. ‘‘Eḷakāḷagumbe**ti kāḷatiṇagacchamaṇḍape’’tipi vadanti.

Vividhaṃ nānābhūtaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjameva **verajjaṃ,** tattha gataṃ, paradesagatanti attho. Tenāha **‘‘ekassā’’**tiādi. **Cittasudattādayo**ti cittagahapatianāthapiṇḍikādayo. **Vīmaṃsakā**ti dhammavicārakā. **Ki**nti kīdisaṃ. **Dassana**nti siddhantaṃ. **Ācikkhati** kīdisanti adhippāyo. **Dhammassā**ti bhagavatā vuttadhammassa. **Anudhamma**nti anukūlaṃ avirujjhanadhammaṃ. So pana veneyyajjhāsayānurūpadesanāvitthāroti āha – **‘‘vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇa’’**nti. Dhāreti attano phalanti **dhammo,** kāraṇanti āha – **‘‘sahadhammikoti sakāraṇo’’**ti. **Imināpi** pāṭhantarena **vādo eva dīpito,** na tena pakāsitā kiriyā.

Taṇhāvaseneva channampi padānaṃ **attho veditabbo**. Yasmā rāgādayo taṇhāya eva avatthāvisesāti. Tenāha **‘‘taṇhā hī’’**tiādi. Vihananti kāyaṃ cittañcāti **vighāto,** dukkhanti āha –

‘‘avighātoti nidukkho’’ti. Upāyāseti upatāpetīti upāyāso, upatāpo. Tappaṭipakkho pana **anupāyāso nirūpatāpo** daṭṭhabbo. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hāliddikānisuttavaṇṇanā

3. ‘‘Avantidakkhiṇāpathe’’ti aññesu suttapadesu āgatattā āha **‘‘avantidakkhiṇāpathasaṅkhāte’’**ti. Majjhimadesato hi dakkhiṇadisāya avantiraṭṭhaṃ. Pavattayittha ettha laddhīti **pavattaṃ,** pavattitabbaṭṭhānanti āha ‘‘laddhipavattaṭṭhāne’’ti. Ruppanasabhāvo dhammoti katvā **rūpadhātūti rūpakkhandho** vutto. **Rūpadhātumhi** ārammaṇapaccayabhūtena **rāgena** sahajātenapi asahajātenapi upanissayabhūtena appahīnabhāveneva **vinibaddhaṃ** paṭibaddhaṃ **kammaviññāṇaṃ. Okasārī**ti vuccati – ‘‘tasmiṃ rūpadhātusaññite oke sarati pavattatī’’ti katvā. Avati ettha gacchati pavattatīti **okaṃ,** pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha – **‘‘gehasārī ālayasārī’’**ti.

Ugacchati vā ettha vedanādīhi saddhiṃ samavetīti **oko,** cakkhurūpādi. **Paccayo**ti ārammaṇādivasena paccayo. **Paccayo hotī**ti anantarasamanantarādinā ceva kammūpanissayaārammaṇādinā ca. ‘‘Viññāṇadhātu kho, gahapatī’’ti evaṃ vutte ‘‘kammaviññāṇavipākaviññāṇesu kataraṃ nu kho’’ti **sammoho bhaveyya. Tassa** sammohassa **vighātatthaṃ** apagamanatthaṃ. **Asambhinnāvā**ti asaṃkiṇṇāva desanā katā. **Ārammaṇavasena catasso abhisaṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttā** – ‘‘rūpupayaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, rūpārammaṇa’’ntiādinā (saṃ. ni. 3.53). **Tā** viññāṇaṭṭhitiyo **dassetumpi**.

Daḷhaṃ abhinivesavasena ārammaṇaṃ upentīti **upayā,** taṇhādiṭṭhiyo. **Adhiṭṭhānabhūtā**ti patiṭṭhānabhūtā. **Abhinivesabhūtā**ti taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa ajjhosāya pavattiyā kāraṇabhūtā. **Anusayabhūtā**ti rāgānusayadiṭṭhānusayabhūtā. **Uparimakoṭiyā**ti pahānassa uparimakoṭiyā. Buddhānaññeva hi te savāsanā pahīnā. Pubbe aggahitaṃ viññāṇaṃ aggahitamevāti katvā kasmā idha desanā katāti codeti – **‘‘idha viññāṇaṃ kasmā gahita’’**nti. Pubbe ‘‘viññāṇadhāturāgavinibandhañca viññāṇa’’nti vuccamāne yathā yathā sammoho siyā paccayapaccayuppannavibhāgassa dukkarattā, idha pana sammohassa okāsova natthi avisesena pañcasu khandhesu kilesappahānavasenāti. Tenāha **‘‘kilesappahānadassanattha’’**ntiādi. **Kammaviññāṇena okaṃ asarantenā’’**ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Asarantenā**ti anupagacchantena.

Paccayaṭṭhenāti ārammaṇādipaccayabhāvena. **Nimittaṃ** uppattikaṃ. **Ārammaṇa…pe… niketa**nti ārammaṇakaraṇasaṅkhātena nivāsaṭṭhānabhūtena rūpameva niketanti rūpanimittaniketaṃ.

Chandarāgassa balavadubbalatāyāti ajjhattakhandhapañcake chandarāgassa balavabhāvena taṃ ‘‘oko’’ti, bahiddhā chasu ārammaṇesu tassa dubbalatāya tāni ‘‘niketa’’nti vuttāni. Idāni yathāvuttamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **‘‘samānepi hī’’**tiādi vuttaṃ. **Okoti vuccati** gehameva rattiṭṭhānabhāvato. **Niketanti vuccati** uyyānādi divāṭṭhānabhāvato. **Tato dubbalataro hoti** chandarāgo.

Gehassitasukhenāti gehanissitena cittassa sukhena **sukhito** sukhappatto **hoti. Kiccakaraṇīyesū**ti khuddakesu ceva mahantesu ca kattabbatthesu. **Saya**nti attanā. **Anto**ti cittajjhāsaye.

Evaṃrūpoti īdisarūpo. Vaṇṇasaddo viya rūpasaddo rūpāyatanassa viya saṇṭhānassapi vācakoti adhippāyena **‘‘dīgharassa kāḷodātādīsu rūpesū’’**ti vuttaṃ. **Sukhādīsū**ti somanassādīsu. Tattha hi ‘‘abhiṇhaṃ somanassito bhaveyya’’nti patthanā siyā. **Evaṃsañño nāmā**ti visayavasena saññāvisesapatthanamāha. **Evaṃviññāṇo**ti pana idha visayamukhena viññāṇavisesapatthanaṃ vadati – ‘‘evaṃnipuṇarūpadassanasamatthaṃ, evaṃpañcapasādapaṭimaṇḍitanissayañca me viññāṇaṃ bhaveyyā’’ti.

Vaṭṭaṃ purato akurūmānoti loke cittaṃ apatthento. **Asiliṭṭhaṃ** pubbenāparaṃ asambaddhaṃ. Vadanti etenāti **vādo,** dosoti āha – **''tuyhaṃ doso''**tiādi. **Idheva** imasmiṃyeva samāgame. **Nibbeṭhehi** dosato attānaṃ mocehi.

Hāliddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā

4. **Cūḷachakkapañhe**ti mūlapaṇṇāse cūḷataṇhāsaṅkhayasutte (ma. ni. 1.390 ādayo). **Mahāsakkapañhepī**ti mahātaṇhāsaṅkhayasuttepi (ma. ni. 1.396 ādayo). **Eta**nti ''ye te samaṇabrāhmaṇā''tiādisuttapadaṃ. Taṇhā sammadeva khīyati etthāti **taṇhāsaṅkhayo,** asaṅkhatā dhātūti āha **''taṇhāsaṅkhaye nibbāne''**ti. **Antaṃ atikkantaniṭṭhā**ti antarahitaniṭṭhā. Tenāha **''satataniṭṭhā''**ti. **Sesapadesū**ti ''accantayogakkhemino''tiādīsu.

Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. **Samādhī**ti appanāsamādhi, upacārasamādhi vā. **Kammaṭṭhāna**nti samādhipādakaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. ''Phātiṃ gamissatī''ti pāṭho. **Patthetī**ti ''aho vata me īdisaṃ rūpaṃ bhaveyyā''ti. **Abhivadatī**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṃ vadati. Tenāha **''tāya abhinandanāyā''**tiādi. ''Aho piyaṃ iṭṭha''nti vacībhede asatipi tathā lobhuppāde sati abhivadatiyeva nāma. Tenāha **''vācaṃ abhindanto''**ti. ''Mama ida''nti attano pariṇāmetvā anaññagocaraṃ viya katvā gaṇhanto **ajjhosāya tiṭṭhati** nāmāti dassento āha **''gilitvāti pariniṭṭhapetvā gaṇhātī''**ti. ''Abhinandatī''tiādayo pubbabhāgavasena vuttā, ''uppajjati nandī''ti dvārappattavasena. Paṭhamehi padehi anusayo, pacchimena pariyuṭṭhānanti keci ''gahaṇaṭṭhena upādāna''nti katvā. **Nābhinandati nābhivadatī**ti ettha heṭṭhā vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Na ''iṭṭhaṃ kanta''nti vadatī**ti ''iṭṭha''nti na vadati, ''kanta''nti na vadati. **Nābhivadatiyeva** taṇhāya anupādiyattā.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. **Ñatvā āhā**ti ''sati kāyaviveke cittaviveko, tasmiṃ sati upadhiviveko ca imesaṃ laddhuṃ vaṭṭatī''ti ñatvā āha.

Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. **Gahaṇena uppannaṃ paritassana**nti khandhapañcake ''ahaṃ mamā''ti gahaṇena uppannaṃ taṇhāparitassanaṃ diṭṭhiparitassanañca. **Aparitassana**nti paritassanābhāvaṃ, paritassanapaṭipakkhaṃ vā. **Ahu vata metaṃ** balayobbanādi. **Kammaviññāṇa**nti vipariṇāmārammaṇaṃ taṇhādiṭṭhisahagataṃ viññāṇaṃ tadanuvatti ca. **Anuparivatti** nāma taṃ ārammaṇaṃ katvā pavatti. Tenāha **''vipariṇāmārammaṇacittato''**ti. **Akusaladhammasamuppādā**ti taṇhāya aññākusaladhammasamuppādā. **Pariyādiyitvā**ti khepetvā, tassa pavattituṃ okāsaṃ adatvā. **Sauttāso**ti taṇhādiṭṭhivasena sauttāso. **Gaṇhitvā**ti taṇhādiṭṭhiggāhehi gahetvā tesañceva vasena **paritassako. Rūpabhedānuparivatti** cittaṃ **na hoti. Vaṭṭatī**ti sabbākārena vattuṃ yuttanti attho.

Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyaupādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. **Taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā** ‘‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti desanāya āgatattā. **Catūsu suttesū**ti pañcamādīsu catūsu suttesu. Catutthe pana vivaṭṭameva kathitaṃ.

Dutiyaupādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kālattayaaniccasuttavaṇṇanā

9. Yadi atītānāgataṃ etarahi natthibhāvato aniccaṃ, paccuppannampi tadā natthīti **ko pana vādo** tassa aniccatāya, **paccuppannamhi kathāva kā** udayabbayaparicchinnattā tassa. Vuttañhetaṃ ‘‘nibbattā ye ca tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā’’ti (mahāni. 10).

Kālattayaaniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā

10-11. **Tathārūpenevā**ti yathārūpeneva puggalajjhāsayena navamaṃ suttaṃ kathitaṃ, tathārūpenevāti. Te kira bhikkhū atītānāgataṃ ‘‘dukkha’’nti sallakkhetvā, tathā ‘‘anattā’’ti sallakkhetvā paccuppanne kilamiṃsu. ‘‘Atha nesa’’ntiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayena vattabbaṃ.

Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nakulapituvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aniccavaggo

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā

12-21. **Pucchāvasikaṃ** ānandattherassa pucchāvasena desitattā.

Aniccādisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhāravaggo

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Parihārabhāriyaṭṭhenā**ti parihārassa bhāriyabhāvena garutarabhāvena. Vuttameva atthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘etesañhī’’**tiādimāha. Tattha yasmā etāni ṭhānagamanādīni rūpārūpadhammānaṃ paṅgulajaccandhānaṃ viya aññamaññūpassayavasena ijjhanti, na paccekaṃ, tasmā ‘‘etesa’’nti avisesavacanaṃ kataṃ. **Puggala**nti khandhasantānaṃ vadati. Khandhasantāno hi avicchedena pavattamāno yāva parinibbānā khandhabhāraṃ vahanto viya loke khāyati tabbinimuttassa sattassa abhāvato. Tenāha **‘‘puggalo’’**tiādi. **Bhārahāroti jāto**ti bhārahāro nāma jāto.

Punabbhavakaraṇaṃ punabbhavo, taṃ phalaṃ arahati, tattha niyuttāti vā **ponobhavikā. Tabbhāvasahagataṃ** yathā ‘‘sanidassanā dhammā’’ti, na saṃsaṭṭhasahagataṃ, nāpi ārammaṇasahagataṃ. ‘‘Tatra tatrā’’ti yaṃ yaṃ uppattiṭṭhānaṃ, rūpādiārammaṇaṃ vā patvā

tatratatrābhinandinī. Tenāha **‘‘upapattiṭṭhāne vā’’**tiādi. **Pañcakāmaguṇiko**ti pañcakāmaguṇārammaṇo. Rūpārūpūpapattibhave rāgo **rūpārūpabhavarāgo. Jhānanikanti** jhānasaṅkhāte kammabhave rāgo. **Sassatādiṭṭhī**ti bhavadiṭṭhi, taṃsahagato rāgo. **Aya**nti rāgo **bhavataṇhā nāma. Ucchedadiṭṭhi** vibhavadiṭṭhi nāma, taṃsahagato chandarāgo **vibhavataṇhā nāma. Esa** puggalo khandha**bhāraṃ ādiyati** taṇhāvasena paṭisandhiggahaṇato. ‘‘Asesamettha taṇhā virajjati palujjati nirujjhati pahīyatī’’tiādinā sabbapadāni nibbānavaseneva veditabbānīti āha ‘‘sabbaṃ nibbānasseva vevacana’’nti.

Bhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. **Parijānitabbe**ti pahānapariññāya parijānitabbe. Tathā parijānanañca tattha chandarāgappahānaṃ, tesaṃ atikkamoti āha **‘‘samatikkamitabbeti attho’’**ti. **Accantapariñña**nti nibbānaṃ vadati. Tenāha **‘‘samatikkamanti attho’’**ti.

Pariññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. **Ñātapariññā kathitā** ‘‘abhivisiṭṭhāya paññāya jānana’’nti katvā. **Dutiyapadenā**ti ‘‘parijāna’’nti padena. **Tatiyacatutthehī**ti ‘‘virājayaṃ pajaha’’nti padehi.

Abhijānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. **Dhātusaṃyutte vuttanayeneva veditabbāni,** kevalañhi ettha khandhavasena desanā āgatā, tattha dhātuvasenāti ayameva viseso. **Cattāri saccāni kathitāni** assādādīnavanissaraṇavasena desanāya pavattattā.

Chandarāgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Aghaṃ vuccati pāpaṃ, aghanimittatāya **aghaṃ** dukkhaṃ. Idañhi dukkhaṃ nāma visesato pāpahetukaṃ kammaphalasaññitaṃ. Tathā vaṭṭadukkhaṃ avijjātaṇhāmūlakattā. Aghassa nimittatāya aghaṃ dukkhaṃ. Vaṭṭānusārī mahājano hi dukkhābhibhūto tassa patikāraṃ maññamāno taṃ taṃ karotīti.

Aghamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. **Pabhijjanasabhāva**nti khaṇe khaṇe pabhaṅgusabhāvaṃ.

Pabhaṅgusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Natumhākaṃvaggo

1. Natumhākaṃsuttavaṇṇanā

33. **Chandarāgappahānenā**ti tappaṭibaddhassa chandarāgassa pajahanena. Dabbādi pākatikatiṇaṃ pākaṭamevāti apākaṭaṃ dassetuṃ **tālanāḷikerādi** dassitaṃ, tiṇakaṭṭhānaṃ vā bhedadassanatthaṃ. **Piyālo** phārusakaṃ.

Natumhākaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. **Yadi rūpaṃ anusetī**ti rūpadhamme ārabbha yadi rāgādayo anusayanavasena pavattanti. **Tena saṅkhaṃ gacchatī**ti tena rāgādinā taṃsamaṅgīpuggalo saṅkhātabbataṃ ''ratto duṭṭho''tiādinā voharitabbataṃ upagacchatīti. Tenāha **''kāmarāgādīsū''**tiādi. **Abhūtenā**ti ajātena anusayavasena appavattena. Anusayasīsena hettha abhibhavaṃ vadati. Yato **''ratto duṭṭho mūḷhoti saṅkhaṃ na gacchatī''**ti vuttaṃ. Nippariyāyato hi maggavajjhakilesā anusayo.

Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. **Taṃ anusayitaṃ rūpa**nti taṃ rāgādinā anusayitaṃ rūpaṃ marantena anusayena anumarati. Tena vuttaṃ **''na hī''**tiādi. **Yena anusayena** marantena taṃ **anumarati. Tena saṅkhaṃ gacchatī**ti tathābhūtato tena ''ratto''tiādivohāraṃ labhati. **Yena anusayena** kāraṇabhūtena **anumīyati,** tena.

Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Ṭhitiyā ṭhitikkhaṇena sahitaṃ **ṭhitaṃ. Ṭhitassa aññathatta**nti uppādakkhaṇato aññathābhāvo. **Paññāyatī**ti upalabbhati. Paccayavasena dharamānattā eva **jīvamānassa** jīvitindriyavasena **jarā paññāyati** uppādakkhaṇato aññathattappattiyā. Vuttameva atthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''ṭhitī''**tiādi vuttaṃ. **Jīvi…pe… nāmaṃ**. Tathā hi **abhidhamme** (dha. sa. 19) ''āyu ṭhitī''ti niddiṭṭhaṃ. Aññathattanti jarāya nāmanti sambandho.

Tīṇi lakkhaṇāni honti saṅkhatasabhāvalakkhaṇato. **Yo koci** rūpadhammo vā arūpadhammo vā lokiyo vā lokuttaro vā **saṅkhāro. Saṅkhāro, na lakkhaṇaṃ** uppādādisabhāvattā. **Lakkhaṇaṃ, na saṅkhāro** uppādādirahitattā. **Na ca…pe… sakkā** saṅkhāradhammattā lakkhaṇassa. **Nāpi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhāro** paññāpetuṃ sakkā saṅkhārabhāvena. Tenāha **''lakkhaṇenā''**tiādi. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā''**tiādimāha. Tattha **lakkhaṇa**nti kāḷarattasabalādibhāvalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti ''ayaṃ asukassa gāvī''ti.

Evaṃ saṅkhāropi paññāyati sabhāvato upadhārentassa uppādalakkhaṇampi uppādāvatthāti katvā. **Kālasaṅkhāto**ti uppajjamānakālasaṅkhāto. **Tassa** saṅkhārassa. **Khaṇopī**ti uppādakkhaṇopi paññāyati. **Uppādopī**ti uppādalakkhaṇopi. **Jarālakkhaṇa**nti uppannajīraṇalakkhaṇaṃ, taṃ ''ṭhitassa aññathatta''nti vuttaṃ. ''Bhaṅgakkhaṇe saṅkhāropi taṃlakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyatī''ti pāṭho. Keci pana ''jarāpī''ti padampettha pakkhipanti. Evañca vadanti ''na hi tasmiṃ khaṇe taruṇo hutvā saṅkhāro bhijjati, atha kho jiyyamāno mahallako viya jiṇṇo eva hutvā bhijjatī''ti, bhaṅgeneva pana jarā abhibhuyyati khaṇassa atiittarabhāvato na sakkā paññāpetuṃ ṭhitiyāti tesaṃ

adhippāyo. **Tānī**ti arūpadhammānaṃ tīṇi lakkhaṇāni. **Atthikkhaṇa**nti arūpadhammavijjamānakkhaṇaṃ, uppādakkhaṇanti adhippāyo. **Sabbadhammāna**nti sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhitiyā na bhavitabbaṃ. **Tassevā**ti tassā eva ṭhitiyā. **Tamattha**nti jarālakkhaṇassa paññāpetuṃ asakkuṇeyyabhāvaṃ. Aññe pana ''santativasena ṭhānaṃ ṭhitī''ti vadanti, tayidaṃ akāraṇaṃ aṭṭhānaṃ. **Yasmā sutte** ''ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatī''ti uppādavayehi nibbisesena ṭhitiyā jotitattā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica yathā dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā uppajjamānameva bhijjatīti āpajjati, evaṃ bhaṅgāvatthāyapi bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthā icchitabbā. Na hi abhaṅgābhimukho bhijjati. Na cettha sakkā uppādābhimukhāvatthaṃ parikappetuṃ tadā tassa aladdhattalābhattā. **Ayaṃ viseso**ti ṭhitikkhaṇo nāma rūpadhammānaṃyeva, na arūpadhammānanti ayaṃ īdiso viseso. **Ācariyamati** nāma tasseva ācariyassa mati, sā sabbadubbalāti āha **''tasmā''**tiādi.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā

39-42. Apāyadukkhe sakalasaṃsāradukkhe ca patituṃ adatvā dhāraṇaṭṭhena dhammo, maggaphalanibbānāni. Tadanulomikā cassa pubbabhāgapaṭipadāti āha **''dhammānudhammapaṭipannassā''**tiādi. ''Nibbidābahulo''ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato, pāḷiyaṃ pana ''nibbidābahulaṃ vihareyyā''ti āgataṃ. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti sabbabhavesu ukkaṇṭhanabahulo. **Tīhi pariññāhī**ti ñātatīraṇappahānapariññāhi. **Parijānātī**ti tebhūmakadhamme paricchijja jānāti, vipassanaṃ ussukkāpeti. **Parimuccati** sabbasaṃkilesato ''maggo pavattito parimuccatī''ti vuttattā. **Tathā**ti iminā ito paresu tīsu maggo hotīti dasseti. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Aniyamitā**ti aggahitā. **Tesu niyamitā** ''aniccānupassī''tiādivacanato. **Sā**ti anupassanā. **Tattha niyamitavasenevā**ti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ yathā ''yadi me byādhayo bhaveyyuṃ, dātabbamidamosadha''nti. Na hi sakkā etissā eva anupassanāya vasena sammasanācāraṃ matthakaṃ pāpetunti.

Anudhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Natumhākaṃvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attadīpavaggo

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Dvīhi bhāgehi āpo ettha gatāti dīpo, dīpo viyāti dīpo oghehi anajjhottharanīyatāya. Yo paro na hoti, so attā, idha pana dhammo adhippeto. Attā dīpo etesanti **attadīpā**. Paṭisaraṇattho dīpaṭṭhoti āha – **''attasaraṇāti idaṃ tasseva vevacana''**nti. **Lokiyalokuttaro dhammo attā nāma** ekantanāthabhāvato. Paṭhamena padena vutto eva attho dutiyapadena vuccatīti vuttaṃ **''tenevāhā''**tiādi. Yavati etasmā phalaṃ pasavatīti **yoni,** kāraṇaṃ. Kiṃ pabhuti uppattiṭṭhānaṃ etesanti **kiṃ pabhutikā. Pahānadassanatthaṃ āraddhaṃ**. Tenevāha **''pubbe ceva…pe… te pahīyantī''**ti. **Na paritassati** taṇhāparittāsassa abhāvato. **Vipassanaṅgenā**ti vipassanāsaṅkhātena kāraṇena.

Attadīpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Sabhāvatosanto vijjamāno kāyo rūpādidhammasamūhoti **sakkāyo**ti āha – **''sakkāyo dukkha''**nti. Diṭṭhi eva samanupassanā, diṭṭhisahitā vā samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā,**

diṭṭhimaññanāya saddhiṃ itaramaññanā. **Saha vipassanāya catumaggañāṇaṃ samanupassanā** ‘‘catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva anurūpato passanā’’ti katvā.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aniccasuttavaṇṇanā

45. Virāgo nāma maggo, vimuttiphalanti āha – **‘‘maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccatī’’**ti. **Aggahetvā**ti evaṃ nirujjhamānehi āsavehi ‘‘ahaṃ mamā’’ti kañci dhammaṃ anādiyitvā. ‘‘Cittaṃ virattaṃ, vimuttaṃ hotī’’ti vuttattā phalaṃ gayhati, ‘‘khīṇā jātī’’tiādinā paccavekkhaṇāti āha **‘‘saha phalena paccavekkhaṇadassanattha’’**nti. **Upari kattabbakiccābhāvena ṭhitaṃ**. Tenāha **‘‘vimuttattā ṭhita’’**nti. Yaṃ **pattabbaṃ,** taṃ aggaphalassa **pattabhāvena** adhigatattā **santuṭṭhaṃ** parituṭṭhaṃ.

Aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyaaniccasuttavaṇṇanā

46. **Pubbantaṃ** atītakhandhakoṭṭhāsaṃ. **Anugatā**ti sassatādīni kappetvā gahaṇavasena anugatā. **Aṭṭhārasa diṭṭhiyo**ti catasso sassatadiṭṭhiyo, catasso ekaccasassatadiṭṭhiyo, catasso antānantikadiṭṭhiyo, catasso amarāvikkhepadiṭṭhiyo, dve adhiccasamuppannadiṭṭhiyoti evaṃ aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti paccayaghātena. **Aparanta**nti anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ sassatādibhāvaṃ kappetvā gahaṇavasena anugatā. Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ **catucattālīsa diṭṭhiyo na honti** paccayaghātena. Sassata**diṭṭhithāmaso ceva** sīlabbata**diṭṭhiparāmāso ca na hoti** paccayaghātena. Tenāha **‘‘ettāvatā paṭhamamaggo dassito’’**ti anavasesadiṭṭhipahānakittanato. **Pahīnā** vikkhambhitā. **Idaṃ panā**ti ‘‘rūpasmi’’ntiādi.

Dutiyaaniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. **Paripuṇṇagāhavasenā**ti pañcakkhandhe asesetvā ekajjhaṃ ‘‘attā’’ti gahaṇavasena. **Etesaṃ** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ **aññataraṃ** ‘‘attā’’ti samanupassanti. **Itī**ti evaṃ. **Yassa** puggalassa **ayaṃ** attadiṭṭhisaṅkhātā samanupassanā **atthi** paṭipakkhena avihatattā saṃvijjati. **Pañcannaṃ indriyāna**nti cakkhādīnaṃ indriyānaṃ.

Ārammaṇanti kammaviññāṇassa ārammaṇaṃ. Mānavasena ca diṭṭhivasena ca ‘‘asmī’’ti gāhe sijjhante taṃsahagatā taṇhāpi taggahitāva hotīti vuttaṃ **‘‘taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hotī’’**ti. **Gahetvāti** ahaṃkāravatthuvasena gahetvā. **Ayaṃ ahamasmī**ti ayaṃ cakkhādiko, sukhādiko vā ahamasmi. ‘‘Rūpī attā arogo paraṃ maraṇā’’ti evamādigahaṇavasena pavattanato vuttaṃ **‘‘rūpī bhavissantiādīni sabbāni sassatameva bhajantī’’**ti. Vipassanābhinivesato pubbe yathevākārāni pañcindriyāni, **atha** vipassanābhinivesato paraṃ **tenevākārena ṭhitesu** cakkhādīsu indriyesu **avijjā pahīyati** vipassanaṃ vaḍḍhaetvā maggassa uppādanena, atha maggaparamparāya **arahattamaggavijjā uppajjati. Taṇhāmānadiṭṭhiyo** kammasambhārabhāvato. **Kammassa…pe… eko sandhī**ti hetuphalasandhi. Puna **eko sandhī**ti phalahetusandhimāha. **Tayo papañcā atīto addhā** atītabhavaaddhānaṃ tesaṃ adhippetattā. **Anāgatassa paccayo dassito** assutavato puthujjanassa vasena. Sutavato pana ariyasāvakassa vasena vaṭṭassa vūpasamo dassitoti.

Samanupassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. **Tathevā**ti ārammaṇabhāveneva. Ārammaṇakaraṇavasena upādānehi upādātabbanti **upādāniyaṃ. Idhāpī**ti upādānakkhandhesupi. Vibhāgatthe gayhamāne aniṭṭhappasaṅgopi siyā, abhidhamme ca rāsaṭṭho eva āgato, ''tadekajjhaṃ abhisaṃyuhitvā''ti vacanato **''rāsaṭṭhena''**icceva vuttaṃ.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. **Visiṭṭho**ti padhāno. **Uttamo**ti ukkaṭṭho. **Aññaṃ kiṃ bhaveyyā**ti aññaṃ kiṃ kāraṇaṃ bhaveyya tathā samanupassanāya aññesaṃ avijjamānatāya vacanapariṭṭhitipabhinnato. **Vajirabhedadesanaṃ** nāma atthato teparivaṭṭadesanā.

Soṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. **Navamadasamesū**ti suttadvayaṃ saheva uddhaṭaṃ, dvīsupi atthavaṇṇanāya sarikkhabhāvato. Nandanaṭṭhena **nandī,** rañjanaṭṭhena **rāgo**. Satipi saddatthato bhede **''imesaṃ atthato ninnānākaraṇatāyā''**ti vatvāpi pahāyakadhammabhedena pana labbhateva bhedamattāti dassetuṃ **''nibbidānupassanāya vā''**tiādi vuttaṃ. Virajjanto rāgaṃ pajahatīti sambandho. **Ettāvatā**ti ''nandikkhayā rāgakkhayo''ti ettāvatā. **Vipassanaṃ niṭṭhapetvā** vipassanākiccassa pariyosānena. **Rāgakkhayā**ti vuṭṭhānagāminipariyosānāya vipassanāya rāgassa khepitattā. Anantaraṃ uppannena ariyamaggena samucchedavasena **nandikkhayo**ti. Tenāha **''idha maggaṃ dassetvā''**ti. Anantaraṃ pana uppannena ariyaphalena paṭipassaddhivasena **nandirāgakkhayā** sabbaṃ saṃkilesato cittaṃ vimuccatīti. Tenāha **''phalaṃ dassita''**nti.

Nandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Attadīpavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

6. Upayavaggo

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upetīti **upayo**. Kathamupeti? Taṇhāmānādivasenāti āha **''taṇhāmānadiṭṭhivasenā''**ti. Kathamidaṃ labbhatīti? ''Avimutto''ti vacanato. Taṇhādiṭṭhivasena hi baddho, kiṃ upetīti āha **''pañcakkhandhe''**ti tabbinimuttassa tathā upetassa abhāvato. Ko panupetīti? Taṃsamaṅgīpuggalo. Taṇhādiṭṭhivasena upagamassa vuttattā **viññāṇa**nti akusalakammaviññāṇamevāti vadanti. **Javāpetvā**ti gahitajavaṃ katvā. Yathā paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ samatthaṃ, evaṃ katvā. Tenāha **''paṭisandhī''**tiādi. **Aggahaṇe kāraṇaṃ vuttameva** ''okaṃ pahāya aniketasārī''ti gāthāya vissajjane. Kammanimittādivasena paṭisandhiyā paccayabhūtaṃ **ārammaṇaṃ** paṭisandhijanakassa kammassa vasena **vocchijjati. Patiṭṭhā na hoti** sarāgakāle viya anupaṭṭhānato. **Appatiṭṭhitaṃ** viññāṇaṃ vuttappakārena. **Anabhisaṅkharitvā**ti anuppādetvā paccayaghātena.

Upayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. **Bījajātānī**ti **jāta**-saddo padapūraṇamattanti āha **''bījānī''**ti. **Vaca**nti setavacaṃ. **Ajjuka**nti tacchakaṃ. **Phaṇijjakaṃ** tulasi. **Abhinnānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. **Bījatthāyā**ti bījakiccāya. **Na upakappatī**ti paccayo na hotīti dasseti. **Na pāpitānī**ti pūtitaṃ na upagatāni. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādāni**. Ārammaṇaggahaṇavasena viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhitiyo. Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇabhāvavasena. **Sinehanaṭṭhenā**ti taṇhāyanavasena siniddhatāpādanena, yato ''nandūpasecana''nti vuttaṃ. Tathā hi viropitaṃ taṃ kammaviññāṇaṃ paṭisandhiaṅkuruppādanasamatthaṃ hoti. **Sappaccaya**nti avijjāayonisonamanasikārādipaccayehi sappaccayaṃ. **Viruhati** vipākasantānuppādanasamattho hutvā.

Bījasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. **Udānaṃ udāharī**ti attamanavācaṃ nicchāresi. **Esa** vuttappakāro udāhāro. Bhuso nissayo upanissayo, dānameva upanissayo **dānūpanissayo**. Esa nayo sesesupi. Tattha dānūpanissayo annādivatthūsu balavāti balavabhāvena hoti, tasmā upanissayabahulo kāmarāgappahāneneva kataparicayattā vipassanamanuyuñjanto na cirasseva anāgāmiphalaṃ pāpuṇāti, tathā suvisuddhasīlūpanissayo kāmadosajigucchanena. Yadi evaṃ kasmā ime dve upanissayā dubbalāti vuttā? Vijjūpamaññāṇasseva paccayabhāvato. Sopi bhāvanūpanissayasahāyalābheneva, na kevalaṃ. Bhāvanā pana paṭivedhassa visesahetubhāvato balavā upanissayo. Tathā hi sā vajirūpamañāṇassa visesapaccayo. Tenāha **''bhāvanūpanissayo arahattaṃ pāpetī''**ti.

Soti milakatthero. **Vihāra**nti vasanaṭṭhānaṃ. Vihārapaccante hi paṇṇasālāya thero viharati. **Upaṭṭhāti** ekalakkhaṇena. **Kūṭagoṇo viya** gamanavīthiṃ. **Tatthā**ti allakaṭṭharāsimhi. **Udakamaṇikāna**nti udakathevānaṃ.

Attaniyeva upanesi udānakathāya vuttadhammānaṃ paripuṇṇānaṃ attani saṃvijjamānattā. Tenāha **''uṭṭhānavatā''**tiādi. Ayañhi milakatthero sikkhāya gāravo sappatisso vattapaṭivattaṃ pūrento visuddhasīlo hutvā ṭhito, tasmā **''dubbalūpanissaye''**ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā udānento ''no cassaṃ…pe… saññojanānī''ti.

Sace ahaṃ na bhaveyyanti yadi ahaṃ nāma koci na bhaveyyaṃ tādisassa ahaṃsaddavacanīyassa kassaci atthassa abhāvato. Tato **eva mama parikkhāropi na bhaveyya**tassa ca pabhaṅgubhāvena anavaṭṭhitabhāvato. Evaṃ attuddesikabhāvena padadvayassa atthaṃ vatvā idāni kammaphalavasena vattuṃ **''sace vā panā''**tiādi vuttaṃ. Atītapaccuppannavasena suññataṃ dassetvā idāni paccuppannānāgatavasena taṃ dassento **''idāni panā''**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ adhimuccanto**ti edisaṃ adhimuttiṃ pavattento. **Vibhavissatī**ti vinassissati. Vibhavo hi vināso. Tenāha **''bhijjissatī''**ti. Vibhavadassanaṃ **vibhavo**ti uttarapadalopena vuttanti āha **''vibhavadassanenā''**ti. **Vibhavadassanaṃ nāma** accantāya vināsassa dassanaṃ. **Ta**nti ariyamaggaṃ. Sāmaññajotanā hesā visesaniṭṭhā hotīti tatiyamaggavasena attho veditabbo.

Upari maggaphalanti aggamaggaphalaṃ. Natthi etissā jātiyā antaranti **anantarā,** anantarā vipassanā maggassa. Gotrabhū pana anulomavīthipariyāpannattā vipassanāgatikaṃ vā siyā, nibbānārammaṇattā maggagatikaṃ vāti na tena maggo antariko nāma hoti. Tenāha **''vipassanā maggassa āsannānantaraṃ nāmā''**ti. Phalaṃ pana nibbānārammaṇattā kilesānaṃ pajahanavasena pavattanato lokuttarabhāvato ca kammamaggagatikameva, kusalavipākabhāvena pana nesaṃ attho pabhedoti vipassanāya phalassa siyā anantaratāti vuttaṃ **''phalassa dūrānantaraṃ nāmā''**ti. ''Āsavānaṃ khayo''ti pana aggamagge vuccamāne vipassanānaṃ āsannatāya vattabbameva natthi. **Atasitāye**ti na tasitabbe tāsaṃ anāpajjitabbe. **Tāso**ti tāsahetu ''tasati etasmā''ti katvā. **So**ti assutavā

puthujjano. **Tilakkhaṇāhata**nti aniccatādilakkhaṇattayalakkhitaṃ. **Manamhi naṭṭho**ti īsakaṃ naṭṭhomhi, tato parampi tattheva ṭhatvā kiñci apūritattā eva muttoti adhippāyo. **''Na tāso nāma hotī''**ti vatvā tassa atāsabhāvaṃ dassetuṃ **''na hī''**tiādi vuttaṃ. Kalyāṇaputhujjano hi bhayatupaṭṭhānañāṇena ''sabhayā saṅkhārā''ti vipassanto na uttasati.

Udānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. **Catunnaṃ parivaṭṭanavasenā**ti paccekakkhandhesu catunnaṃ ariyasaccānaṃ parivaṭṭanavasena. **Rūpaṃ abbhaññāsi**nti sakalabhūtupādārūpaṃ kucchitabhāvato tattha ca tucchavipallāsatāya ''dukkhasacca''nti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsiṃ paṭivijjhiṃ. Āhāravasena rūpakāyassa hānivuddhādīnaṃ pākaṭabhāvato visesapaccayato ca tassa **''āhārasamudayā''**ti vuttaṃ. Dukkhasamudayakathā nāma vaṭṭakathāti **''sacchandarāgo''**ti visesetvā vuttaṃ. **Chandarāga**ggahaṇena ca upādānakammāvijjāpi gahitā eva. **Paṭipannā** hontīti attho. Vattamānakālappayogo hesa yathā ''kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī''ti. **Patiṭṭhahantī**ti patiṭṭhaṃ labhanti. **Kevalino**ti idha vimuttiguṇena pāripūrīti āha **''sakalino katasabbakiccā''**ti. **Yena te**ti yena avasiṭṭhena te asekkhe paññāpentā paññāpeyyuṃ, taṃ nesaṃ vaṭṭaṃ sekkhānaṃ viya natthi paññāpanāya. **Vaṭṭanti kāraṇaṃ** vaṭṭanaṭṭhena phalassa pavattanaṭṭhena. **Asekkhabhūmivāro**ti asekkhabhūmippavatti.

Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. **Sattasu okāsesū**ti rūpapajānanādīsu sattasu okāsesu. **Vusitavāso**ti vusitaariyavāso. **Etthā**ti imasmiṃ uddese. **Sesaṃ** nāma idha vuttāvasesaṃ. **Vuttanayenā**ti heṭṭhā vuttanayena veditabbaṃ. **Ussadanandiya**nti ussannaguṇavato tosanaṃ sammodāpanaṃ. Guṇakittanena **palobhanīyaṃ** sekkhakalyāṇaputhujjanānaṃ pasāduppādanena. Idāni vuttameva atthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ.

Ettāvatāti pañcannaṃ khandhānaṃ vasena sattasu ṭhānesu kosalladīpanena ettakena desanākkamena. **Ta**nti ārammaṇaṃ. **Dhātuādimattamevā**ti dhātāyatanapaṭiccasamuppādamattameva. **Imesu dhammesū**ti imesu jātādīsu. **Kammaṃ katvā**ti sammasanakammaṃ niṭṭhapetvāti attho. Evamettha pañcannaṃ khandhānaṃ vasena sattaṭṭhānakosallapavattiyā pabhedena vibhajitvā **''tividhūpaparikkhī''**ti dasseti dhammarājā.

Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Adhikaṃ savisesaṃ payasati payuñjati etenāti **adhippayāso,** visiṭṭhapayogo. Tenāha **''adhikapayogo''**ti. **Imañhi magga**nti aṭṭhaṅgikaṃ ariyamaggamāha. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Avattamānaṭṭhenā**ti buddhuppādato pubbe na vattamānabhāvena. **Maggaṃ jānātī**ti samudāgamato paṭṭhāya sapubbabhāgaṃ sasambhāravisayaṃ saphalaṃ saudrayaṃ ariyaṃ maggaṃ jānāti avabujjhatīti **maggaññū. Vidita**nti aññesampi ñātaṃ paṭiladdhaṃ hatthatale āmalakaṃ viya **pākaṭaṃ akāsi,** tathā katvā desesi. Amagge parivajjanena magge paṭipattīti tassa maggakusalatā viya amaggakusalatāpi icchitabbāti āha **''magge ca amagge ca kovido''**ti. **Ahaṃ paṭhamaṃ gato**ti ahaṃ paṭhamamaggena samannāgato.

Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. **Purāṇupaṭṭhāke**ti pubbe padhānapadahanakāle upaṭṭhākabhūte. ‘‘Avasavattanaṭṭhena assāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhenā’’ti evaṃ **pubbe vuttehi. Ettakena ṭhānenā**ti ‘‘rūpaṃ, bhikkhave, anattā’’ti ārabhitvā yāva ‘‘evaṃ me viññāṇaṃ mā ahosī’’ti ettakena suttapadesena. Akathitasseva kathanaṃ uttaraṃ, na kathitassāti vuttaṃ **‘‘tāni dassetvā’’**ti. **Samodhānetvā**ti sampiṇḍitvā. **Vitthārakathā**ti vitthārato aṭṭhakathā. **Anattalakkhaṇamevā**ti tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṃ. Aniccatādīnampi hi tattha taṃdīpanatthameva vuttattā tadeva jeṭṭhaṃ padhānaṃ tathā veneyyajjhāsayato.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahālisuttavaṇṇanā

60. **Ekantadukkhantiādīni** padāni vuttanayāneva, tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca yathā sarāgo hetu paccayo saṃkilesāya, evaṃ savipassano maggo hetu paccayo ca visuddhiyāti daṭṭhabbaṃ.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. **Ekādasahī**ti rāgādīhi upāyāsapariyosānehi ekādasahi santāpanaṭṭhena aggīhi. **Dvīsū**ti aṭṭhamanavamesu. **Dukkhalakkhaṇamevā**ti tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṃ.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. **Niruttiyova niruttipathā**ti **patha**-saddena padavaḍḍhanamāha yathā ‘‘bījāniyeva bījajātānī’’ti. **Niruttivasenā**ti nibbacanavasena. **Pathā ca** atthānurūpabhāvato. **Tīṇipī**ti niruttiadhivacanapaññattipathapadāni. Tathā hi ‘‘phusatīti phasso’’tiādinā nīharitvā vacanaṃ **nirutti,** ‘‘sirīvaḍḍhako dhanavaḍḍhako’’tiādinā vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattaṃ **adhivacanaṃ,** ‘‘takko vitakko’’tiādinā taṃtaṃpakārena ñāpanato **paññatti**. Atha vā taṃtaṃatthappakāsanena nicchitaṃ, niyataṃ vā vacanaṃ **nirutti**. Adhi-saddo uparibhāge, upari vacanaṃ **adhivacanaṃ**. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnaṃ vacanaṃ **adhivacanaṃ**. Kena adhīnaṃ? Atthena. Atthassa paññāpanatthena **paññattī**ti evaṃ niruttiādipadānaṃ sabbavacanesu pavatti veditabbā. Aññathā ‘‘phusatīti phasso’’tiādippakārena niddhāraṇavacanānaṃyeva niruttitā, sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakapakārānameva abhilāpanaṃ adhivacanatā. ‘‘Takko vitakko’’ti evaṃpakārānameva ekameva atthaṃ tena tena pakārena ñāpentānaṃ vacanānaṃ paññattitā ca āpajjeyya. **Asaṃkiṇṇā**ti na saṃkiṇṇā. Tenāha **‘‘avijahitā…pe… achaḍḍitā’’**ti. **Na saṃkīyantī**ti na saṃkirīyanti, **na saṃkīyissanti** na saṃkirīyissantīti attho. **Appaṭikuṭṭhā**ti na paṭikkhittā. Yasmā bhaṅgaṃ atikkantaṃ uppādādi atikkantameva hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘bhaṅgamevā’’**ti. Yasmā desantaraṃ saṅkantopi atikkantanti vuccati, tasmā tadābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘desantaraṃ asaṅkamitvā’’**ti vuttaṃ. Yattha yattha hi saṅkhārā uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti nirujjhanti vipariṇamanti vināsaṃ āpajjanti. Tenāha **‘‘vipariṇatanti…pe… naṭṭha’’**nti. **Apākaṭībhūtaṃ** ajātattā eva.

Vasabhaṇagottatāya **vassabhaññā. Mūladiṭṭhigatikā**ti mūlabhūtā diṭṭhigatikā, imasmiṃ kappe

sabbapaṭhamaṃ tādisadiṭṭhisamuppādakā. **Punappunaṃ āvajjentassā**ti ahetuvādapaṭisaṃyuttaganthaṃ uggahetvā pariyāpuṇitvā tadatthaṃ vīmaṃsantassa ‘‘natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā’’tiādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, ‘‘natthi hetū’’tiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena ‘‘evameta’’nti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā ataṃsabhāvaṃ ‘‘taṃsabhāva’’nti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. Yathāsakaṃ vitakkādipaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe adhiṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggataṃ appitaṃ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Tattha paṭhame satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame pana javane sampatte atekiccho hoti. Tenāha **‘‘assādentassā’’**tiādi. **Imesupī**ti dvīsupi ṭhānesu.

Paccuppannaṃ vāti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tena ‘‘yadetaṃ anāgataṃ nāma, nayidaṃ anāgata’’ntiādikaṃ saṅgaṇhāti. **Tepī**ti te vassabhaññāpi **na maññiṃsu** lokasamaññāya anatikkamanīyato. Tenāha **‘‘atītaṃ panā’’**tiādi. **Khandhānaṃ** upari niruḷhā **paṇṇatti**.

Niruttipathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Arahantavaggo

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. **Gaṇhamāno**ti ‘‘etaṃ mamā’’tiādinā gaṇhamāno. **Pāsenā**ti rāgapāsena. Tañhi māro mārapāsoti maññati. Tenāha ‘‘antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso’’ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33). **Mutto nāma hoti** anupādiyato sabbaso khandhassa abhāvato.

Upādiyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā

64-68. ‘‘Etaṃ mamā’’tiādinā. **Maññanā abhinandanā** ca. **Taṇhāchando**ti taṇhā eva chando. Sā hi taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, chandikataṭṭhena chando. Catutthaṃ aniccalakkhaṇamukhena vuttaṃ, pañcamaṃ dukkhalakkhaṇamukhena, chaṭṭhaṃ anattalakkhaṇamukhena. Sesaṃ tīsupi sadisamevāti vuttaṃ ‘‘eseva nayo’’ti.

Maññamānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. **Anattaniya**nti na attaniyaṃ. Tenāha **‘‘na attano santaka’’**nti.

Anattaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā

70-72. **Rajanīyenā**ti rajanīyena rāguppādakena. Tenāha **‘‘rāgassa paccayabhāvenā’’**ti.

Rāhulasaṃyutte rāhulattherassa pucchāvasena āgatā. Idha rādhattherassa surādhattherassa ca pucchāvasena, pāḷi pana sabbattha sadisā. Tenāha **''vuttanayeneva veditabbānī''**ti.

Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Khajjanīyavaggo

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā

73-75. **Catusaccameva kathitaṃ** assādādīnañceva samudayādīnañca vasena desanāya pavattattā. Yasmā assādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccaṃ nirodhasaccañcāti vuttovāyamattho; dutiye samudayassādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, atthaṅgamo nirodhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccanti vuttovāyamattho; tatiyaṃ ariyasāvakasseva vasena vuttaṃ.

Assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Arahantasuttavaṇṇanā

76. **Yattakā sattāvāsā**ti tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye āvasanaṭṭhena sattā eva sattāvāsā. Tena yattakā sattāvāsā, tehi sabbehipi ete aggā ete seṭṭhā, ye ime arahantāti dasseti. **Purimanayenevā**ti purimasmiṃ sattaṭṭhānakosallasutte vuttanayena.

Tadatthaparidīpanāhīti ''pañcakkhandhe pariññāya. Taṇhā tesaṃ na vijjati. Asmimāno samucchinno''tiādinā tassa yathāniddiṭṭhassa suttassa atthadīpanāhi ceva ''anejaṃ te anuppattā, cittaṃ tesaṃ anāvila''ntiādinā visesatthaparidīpanāhi ca. Jhānamaggaphalapariyāpannaṃ atisayitasukhaṃ etesamatthīti **sukhino**ti āha **''jhāna…pe… sukhitā''**ti. **Taṇhā tesaṃ na vijjatī**ti ettha tesaṃ apāyadukkhajanikā taṇhā na vijjatīti vuttaṃ. Vaṭṭamūlikāya taṇhāya abhāvā ''nandī tesaṃ na vijjatī''ti ettha vuccatīti. **Imassapī**ti **pi**-saddena dukkhassābhāvenapīti dukkhābhāvo viya vaṭṭamūlikataṇhābhāvo sampiṇḍīyatīti daṭṭhabbaṃ. Tena hi te anupādisesanibbānappattiyā accantasukhitā evāti vuccantīti. ''Seyyohamasmī''tiādinayappavattiyā **navavidho. Ñāṇenā**ti aggamaggaññāṇena.

Arahattaṃ anuppattā. **Alittā**ti amakkhitā. **Brahmabhūtā**ti brahmabhāvaṃ pattā, brahmato vā ariyamaggañāṇato bhūtā ariyāya jātiyā jātā. Satta saddhammā gocaro pavattiṭṭhānaṃ etesanti **sattasaddhammagocarā**.

Nirāsaṅkacāro nāma gahito kutocipi tesaṃ āsaṅkāya abhāvato. Sammādiṭṭhiādīhi **dasahi aṅgehi** sammāvimutti-sammāñāṇapariyosānehi. ''Āguṃ na karotī''tiādīhi **catūhi kāraṇehi. Taṇhā tesaṃ na vijjatī**ti idampi taṇhāpahānassa bahūpakāratādassanaṃ. Tenāha **''dāsakārikā taṇhāpi tesaṃ natthī''**ti.

Na vikampanti ''seyyohamasmī''tiādinā.

Uddhaṃ tiriyaṃ apācīnanti ettha ''uddhaṃ vuccatī''tiādinā rūpamukhena attabhāvaṃ gahetvā pavatto paṭhamanayo. Kālattayavasena dhammappavattiṃ gahetvā pavatto dutiyanayo. Ṭhānavasena sakalalokadhātuṃ gahetvā pavatto tatiyanayo. **Buddhā**ti cattāri saccāni buddhavanto.

Sīhanādasamodhānanti sīhanādānaṃ saṃkalanaṃ. Loke attano uttaritarassābhāvā **anuttarā**. Uttaro tāva tiṭṭhatu puriso, sadisopi tāva natthīti **asadisā**. Sakalampi bhavaṃ uttaritvā **bhavapiṭṭhe ṭhatvā** vimuttisukhena sukhitattādivasena ekavīsatiyākārehi **sīhanādaṃ nadanti**.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyaarahantasuttavaṇṇanā

77. **Suddhikamevā**ti suddhasaṃkhittabandhameva katvā.

Dutiyaarahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. **Sīho**ti parissayasahanato paṭipakkhahananato ca ‘‘sīho’ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti ca samānepi sīhajātikabhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṃ nānappakārato vibhāvetuṃ **‘‘tiṇasīho’’**tiādi āraddhaṃ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā ‘‘sākapatthivo’’ti. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha **‘‘kāḷasīho kāḷagāvisadiso, paṇḍusīho paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso’’**ti. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalāpo etassa atthīti **kesarī**. Lākhārasaparikammakatehi viya pādapariyantehīti yojanā.

Kammānubhāvasiddhaādhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā suvaṇṇaguhato vā**tiādi ‘‘sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hotī’’ti katvā vuttaṃ.

Samaṃ patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvā**ti purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvā**ti abhimukhaṃ haritvā. **Saṅghāta**nti vināsaṃ. Vīsatiyaṭṭhikaṃ ṭhānaṃ **usabhaṃ**.

Samasīhoti samajātiko samabhāgo ca sīho. **Samānosmī**ti desanāmattaṃ, samappabhāvatāyapi na bhāyati. **Sakkāyadiṭṭhibalavatāyā**ti ‘‘ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā’’ti evaṃ balātimānanimittāya ahaṅkārahetubhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā balabhāvena. **Sakkāyadiṭṭhipahīnattā**ti sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā nirahaṅkārattā attasinehassa suṭṭhu samugghāṭitattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamatthaṃ vivaritvā dassetuṃ **‘‘sīhoti kho’’**tiādi vuttaṃ.

Katābhinīhārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvībuddhabhāvoti katvā ‘‘tīsu pāsādesu nivāsakālo, magadharañño paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo’’tiādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisaṃ katvā dassitā. Bhāvini, bhūtopacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato bhūtavijjā itaravijjāpi ekajjhaṃ gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṃ puretaraṃ siddhaṃ vipākaṃ viya katvā āha **‘‘tisso vijjā visodhetvā’’**ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇavasena **‘‘yamakañāṇamanthanenā’’**ti vuttaṃ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divase**ti sattasattāhato paraṃ ekādasame divase. **Acalapallaṅke**ti isipatane dhammacakkapavattanatthaṃ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci appaṭivattiyadhammacakkapavattanatthaṃ nisajjāti katvā vajirāsanaṃ viya acalapallaṅkaṃ vuccati. **Imasmiñca pana pade**ti ‘‘dveme, bhikkhave, antā’’tiādinayappavatte imasmiṃ saddhammakoṭṭhāse. **Dhammaghoso…pe… dasasahassilokadhātuṃ paṭicchādesi** ‘‘sabbattha ṭhitā suṇantū’’ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehī**ti ‘‘dukkhapariññā, samudayappahānaṃ, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanā’’ti evaṃ ekekasmiṃ magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Vuttoyeva, na idha vattabbo, tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. Yasmā ca aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgatoti ārabhitvā **udānaṭṭhakathā**dīsupi (udā. aṭṭha. 18; itivu.

38) tathāgatapadassa attho vutto eva, tasmā tattha vuttanayena attho veditabbo. Yadipi bhagavā na bodhipallaṅke nisinnamattova abhisambuddho jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbaparissayaṃ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṃ ''aparājitapallaṅka''nti vuccati. Tasmā **''yāva bodhipallaṅkā vā''**ti vatvā tena aparitussanto **''yāva arahattamaggañāṇā vā''**ti āha.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo nidassanattho. Tena rūpaṃ sarūpato parimāṇato paricchedato dassitanti āha **''idaṃ rupa''**ntiādi. ''Idaṃ rūpa''nti hi iminā bhūtupādāyabhedarūpaṃ sarūpato dassitaṃ. **Ettakaṃ rūpa**nti iminā taṃ parimāṇato dassitaṃ. Tassa ca parimāṇassa ekantabhāvadassanena **''na ito bhiyyo rūpaṃ atthī''**ti vuttaṃ. **Sabhāvato**ti salakkhaṇato. **Sarasato**ti sakiccato. **Pariyantato**ti parimāṇapariyantato. **Paricchedato**ti yattake ṭhāne tassa pavatti, tassa paricchedanato. **Paricchindanato**ti pariyosānappattito. **Taṃ sabbaṃ dassitaṃ hoti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayaṃ rūpassa samudayo nāmā**ti ayaṃ āhārādi rūpassa samudayo nāma. Tenāha **''ettāvatā''**tiādi. **Atthaṅgamo**ti nirodho. ''Āhārasamudayā āhāranirodhā''ti ca asādhāraṇameva gahetvā sese ādi-saddena saṅgaṇhāti.

Paṇṇāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsaudayabbayalakkhaṇavibhūsitaṃ samudayatthaṅgamagahaṇato. **Khīṇāsavattā**ti anavasesaṃ sāvasesañca āsavānaṃ parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāso ca na hotīti. **Ñāṇasaṃvego** bhayatūpaṭṭhānañāṇaṃ. **Itaresaṃ pana devāna**nti akhīṇāsave deve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālapanamatta**nti vācasikaṃ tathālapanamattaṃ.

Cakkanti satthu āṇācakkaṃ, taṃ pana dhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**. Tattha ariyasāvakānaṃ paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**. Itaresaṃ desanādhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**. Duvidhepi ñāṇaṃ padhānanti ñāṇasīsena vuttaṃ **''paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampī''**ti. Idāni taṃ ñāṇadvayaṃ sarūpato dassetuṃ **''paṭivedhañāṇaṃ nāmā''**tiādi vuttaṃ. Yasmā cassa ñāṇassa suppaṭividdhattā bhagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānaṃ dassetuṃ samattho ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhiṃyeva siddhānīti katvā dassento **''saṭṭhiyā ca nayasahassehi paṭivijjhī''**ti āha. **Tiparivaṭṭa**nti idaṃ dukkhanti ca, pariññeyyanti ca, pariññātanti ca evaṃ tiparivaṭṭaṃ, taṃyeva **dvādasākāraṃ. Ta**nti desanāñāṇaṃ **pavatteti esa** bhagavā. **Appaṭipuggalo**ti patinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassā**ti nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. **Vipassanāvasenā**ti etarahi rūpavedanādayo anussaritvā ''pubbepāhaṃ evaṃvedano ahosi''nti atītānaṃ rūpavedanādīnaṃ paccuppannehi visesābhāvadassanā vipassanā, tassā vipassanāya vasena. Yvāyaṃ ''na idaṃ abhiññāvasenā''ti paṭikkhepo kato, tassa kāraṇaṃ dassento **''abhiññāvasena hī''**tiādimāha. **Khandhapaṭibaddhā** nāma gottavaṇṇahārādayo. **Evaṃ anussaranto**ti yathāvuttavipassanāvasena anussaranto. Sabhāvadhammānaṃ eva anussaraṇassa vuttattā **''suññatāpabba''**nti vuttaṃ.

Yasmā te eva rūpādayo neva attā, na attaniyā asārā anissarā, tasmā tato suññā, tesaṃ bhāvo **suññatā,** tassā **lakkhaṇaṃ** ruppanādikaṃ **dassetuṃ**.

Kiñcāti hetuatthajotake kāraṇe paccattavacananti āha **''kiñcāti kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṃ vadethā''**ti. **Eta**nti etaṃ bhūtupādāyabhedaṃ dhammajātaṃ. **Kena kāraṇena rūpaṃ nāmā**ti kiṃ kāraṇaṃ nissāya rūpanti vuccatīti attho. **Kāraṇuddeso**ti kāraṇassa uddisanaṃ. **Ruppatī**ti ettha **rūpaṃ** nāma sītādivirodhipaccayasannipātena visadisuppatti. Tenāha **''sītenapī''**tiādi. **Pabbatapāde**ti cakkavāḷapabbatapāde, so pana tattha accuggato pākāro viya ṭhito. Tathā hi tattha sattā olambantā tiṭṭhanti. **Hatthapāsāgatā**ti hatthapāsaṃ āgatā upāgatā. **Tatthā**ti tasmiṃ hatthapāsāgate satte.

Chijjitvāti mucchāpattiyā muccitvā, aṅgapaccaṅgaucchedavasena vā paricchijjitvā. **Accantakhāre udake**ti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṇṭhānaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhārakaṃ kappavināsaudakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyyāti. **Mahiṃsakaraṭṭhaṃ** nāma himavantapadese ekaṃ raṭṭhaṃ.

Avīcimahānirayeti saussadaṃ avīcinirayaṃ vuttaṃ. **Gaṅgāpiṭṭhe**ti gaṅgātīre.

Sarantā gacchantīti sarīsapapadassa atthaṃ vadati. **Eta**nti ruppanaṃ. Yathā kaṭhinatā pathaviyā paccattalakkhaṇaṃ, evaṃ ruppanaṃ rūpakkhandhassa paccattalakkhaṇaṃ, sabhāvabhūtalakkhaṇanti attho.

Purimasadisanti purime rūpakkhandhe vuttena sadisaṃ. Taṃ ''kinti kāraṇapucchā''tiādinā **vuttanayeneva veditabbaṃ. Sukhaṃ** iṭṭhārammaṇaṃ. **Sukhādīnaṃ** vedanānaṃ. **Paccayato**ti ārammaṇapaccayato. **Ayamattho**ti ''sukhārammaṇaṃ sukhanti vuccatī''ti ayamattho. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Vedayatī**ti anubhavati. **Vedayitalakkhaṇā**ti anubhavanalakkhaṇā.

Nīlapuppheti nīlavaṇṇapupphe. **Vatthe vā**ti nīlavatthe. **Vā**-saddena vaṇṇadhātuādiṃ saṅgaṇhāti. **Appanaṃ vā** jhānaṃ **vāpento. Uppajjanasaññāpī**ti yaṃ kiñci nīlaṃ rūpāyatanaṃ ārabbha uppajjanasaññāpi, yā pakiṇṇakasaññāti vuccati.

Rūpattāyāti rūpabhāvāya. **Yāgumevā**ti yāgubhāvinameva vatthuṃ. **Yāguttāya** yāgubhāvāya. **Pacati nāma** puggalo. **Eva**nti yathā yāguādivatthuṃ puriso yāguādiatthāya pacati nipphādeti, ayaṃ evaṃ ruppanādisabhāve dhammasamūhe yathāsakaṃ paccayehi abhisaṅkhariyamāne cetanāpadhāno dhammasamūho pavattanatthaṃ visesapaccayo hutvā te abhisaṅkharoti niropeti nibbatteti. Tenāha **''paccayehī''**tiādi. **Rūpamevā**ti rūpasabhāvameva, na aññaṃ sabhāvaṃ. **Abhisaṅkharotī**ti itarehi paccayadhammehi adhikaṃ suṭṭhu paccayataṃ karoti. ''Upagacchati yāpeti āyūhatī''ti tasseva vevacanāni. Abhisaṅkharaṇameva hi āyūhanādīni. **Nibbattetī**ti tesaṃ dhammānaṃ ruppanādibhāvena nibbattiyā paccayo hotīti attho. **Cetayitalakkhaṇassa saṅkhārassā**ti idaṃ saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāpadhānattā vuttaṃ. Tathā hi bhagavā suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhaṃ vibhajantena cetanāva vibhattā.

Vātiṅgaṇaṃ brahatiphalaṃ. **Caturassavallī**ti tivutālatā. **Akhārika**nti khārarasarahitaṃ, taṃ pana paṇṇaphalādi. Yattha loṇaraso adhiko, taṃ **loṇika**nti āha **''loṇayāgū''**tiādi. **Ambilādibhedaṃ** rasaṃ.

Ākārasaṇṭhānagahaṇavasenāti nīlapītādiākāragahaṇavasena ceva vaṭṭacaturassādisaṇṭhānagahaṇavasena ca. **Vināpi ākārasaṇṭhānā**ti ākārasaṇṭhānehi vinā, te ṭhapetvāpi. **Paccattabhedagahaṇavasenā**ti tassa tassa ārammaṇassa pabhedagahaṇavasena. **Asammohato**ti yāthāvato. **Viseso** visesatthadīpanato, **aviseso** ayaṃ dhammo avisesadīpanato. Tenāha **''viseso veditabbo''**ti. Jānanañhi avisiṭṭhaṃ, taṃ samāsapadato upasaggā visesenti. Tathā hi sañjānanapadaṃ paccabhiññāṇanimittaṃ ākāragahaṇamattaṃ bodheti, vijānanapadaṃ tato visiṭṭhavisayagahaṇaṃ. Pajānanapadaṃ pana tatopi visiṭṭhataraṃ pakārato avabodhaṃ bodheti. Tenāha **''tassāpī''**tiādi. **Ārammaṇasañjānanamattamevā**ti nīlādibhedassa ārammaṇassa sallakkhaṇamattameva. Avadhāraṇena lakkhaṇapaṭivedhattaṃ nivatteti. Tenāha **''anicca''**ntiādi. Ñāṇasampayuttacittehi vipassantassa vipassanāya paguṇabhāve sati ñāṇavippayuttena cittenapi vipassanā hotiyevāti āha **''aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhañca pāpetī''**ti. **Paṭivedha**nti ca upaladdhimeva vadati, na paṭivijjhanaṃ. Tenāha **''ussakkitvā panā''**tiādi. **Ussakkitvā**ti ussakkāpetvā maggapātubhāvampi pāpeti asammohasabhāvattā. Yathā lakkhaṇapaṭivedhakāle sañjānanalakkhaṇavasena saññāṇaanurūpavaseneva pavattaṃ, evaṃ viññāṇavijānanavasena vāyaṃ anurūpavaseneva pavattatīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni tamatthaṃ herañññikādiupamāya vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādimāha. Hiraññaṃ vuccati

kahāpaṇaṃ, hiraññajānane niyutto **heraññiko**. Lokavohāre ajātā asañjātā buddhi etassāti **ajātabuddhi,** bāladārako. Vohārakusalo gāmavāsī puriso **gāmikapuriso**. Upabhogaparibhogārahattā **upabhogaparibhogaṃ**. Tambakaṃsamayattā **kūṭo**. Mahāsārattā **cheko**. Aḍḍhasārattā **karaṭo**. Nihīnasārattā **saṇho**. Ettha ca yathā heraññiko kahāpaṇaṃ cittādibhāvato uddhaṃ kūṭādibhāvaṃ rūpadassanādivasena uppattiṭṭhānatopi jānanto anekākārato jānāti, evaṃ paññā ārammaṇaṃ nānappakārato jānāti paṭivijjhati, tāya saddhiṃ pavattamānaviññāṇampi yathāvisayaṃ ārammaṇaṃ jānāti.

Evaṃ svāyaṃ nesaṃ jānane viseso aññesaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayoti idaṃ visesaṃ milindapañhena vibhāvetuṃ **‘‘tenāhā’’**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Attasuññānaṃ sabhāvadhammānaṃ dhammamattatāya kathitattā **‘‘anattalakkhaṇaṃ kathetvā’’**ti vuttaṃ. Heṭṭhimamaggā ca yadi adhigatā, arahattassa anadhigatattā **‘‘ekadesamattenā’’**ti vuttaṃ, taṃ aniccalakkhaṇaṃ dassetuṃ idaṃ pabbamāraddhaṃ, itarāni dve lakkhaṇāni tassa parihārabhāvenāti adhippāyo.

Yasmā panettha ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave’’tiādidesanāya tīsu lakkhaṇesu idameva padhānabhāvena dassitaṃ, idaṃ appadhānabhāvenāti na sakkā vattuṃ, tasmā **‘‘tīṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetumpī’’**ti vuttaṃ. **Apacinātī**ti apacayagāmidhamme nivatteti ekaṃsato apacayagāmipaṭipadāya paripūraṇato. Tenāha **‘‘no ācinātī’’**tiādi. **Vaṭṭaṃ vināsetī**ti vidhamati adassanaṃ gameti. **Neva cinātī**ti na vaḍḍheti. **Tadevā**ti taṃ vaṭṭaṃ eva. **Vissajjetī**ti chaḍḍeti. **Vikiratī**ti viddhaṃseti. **Vidhūpetī**ti vaṭṭattayasaṅkhātaṃ aggikkhandhaṃ vigatadhūmaṃ vigatasantāpaṃ karotīti atthoti āha **‘‘nibbāpetī’’**ti.

Evaṃ passantiādi anāgāmiphale ṭhitassa ariyasāvakassa aggamaggaphalādhigamāya desanāti adhippāyenāha **‘‘vaṭṭaṃ vināsetvā ṭhitaṃ mahākhīṇāsavaṃ dassessāmī’’**ti. Khīṇāsavassa anāgatabhāvadassanaṃyeva, sabbā cāyaṃ heṭṭhimā desanā suddhavipassanākathā, sahapaṭhamamaggā vā sahavijjūpamadhammā vā vipassanākathāti dassento **‘‘ettakena ṭhānenā’’**tiādimāha.

Namassantiyeva mahatā gāravabahumānena. Tenāha **‘‘namo te purisājaññā’’**tiādi. Tattha nidassanaṃ dassento **‘‘āyasmantaṃ nītattheraṃ viyā’’**ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘thero’’**tiādimāha. Tattha **khuraggeyevā**ti kesoropanatthaṃ khuradhārāya agge sīse ṭhapite tacapañcakakammaṭṭhānamukhena bhāvanaṃ anuyuñjanto **arahattaṃ patvā. Brahmavimānā**ti brahmānaṃ nivāsabhūtā vimānā.

Khajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā

80. Apakarīyati etenāti **apakaraṇaṃ,** padaṃ. Apakaraṇaṃ pakaraṇaṃ kāraṇanti atthato ekaṃ. Tenāha **‘‘kismiñcideva kāraṇe’’**ti. **Nīharitvā**ti attano samīpacārabhāvato apanetvā. Tathākaraṇañca evamete ettakampi appaṭirūpaṃ akatvā āyatiṃ sammā paṭipajjissantīti. **Laddhabalā**ti laddhañāṇabalā.

Ekadvīhikāyāti ekekassa ceva dvinnaṃ dvinnañca īhikā gati upasaṅkamanā ekadvīhikā. Tenāha **‘‘ekeko ceva dve dve ca hutvā’’**ti. Puthujjanānaṃ samuditānaṃ nāma kiriyā tādisīpi siyāti vuttaṃ **‘‘keḷimpi kareyyu’’**nti. Parikappanavasena sammāsambuddhaṃ uddissa pesalā bhikkhūpi evaṃ karontīti.

Yugandharapabbatādīnaṃ antare sīdantaraṃ samuddaṃ nāma. Tattha kira vāto na vāyati, patitaṃ yaṃ kiñcipi sīdantaranadiyaṃ vilīyantā sīdanteva, tasmā taṃ parivāretvā ṭhitā yugandharādayopi

sīdapabbatā nāma. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘sīdantare sannisinnaṃ mahāsamuddaṃ viyā’’**ti. **Āhārahetū**ti āmisahetu sappitelādinimittaṃ, tesaṃ paṇāmanā.

Pacchimanti nihīnaṃ. Tenāha **‘‘lāmaka’’**nti, lāmakanto idhādhippeto –

‘‘Migānaṃ koṭṭhuko anto, pakkhīnaṃ pana vāyaso;
Eraṇḍo anto rukkhānaṃ, tayo antā samāgatā’’ti. –

Ādīsu (jā. 1.3.135) viya. **Ulatī**ti abhicarati. Abhisapanti etenāti **abhisāpo**. Abhisāpavatthu **piṇḍolyaṃ**. Attho phalaṃ vaso etassāti atthavasaṃ, kāraṇaṃ, tampi tesu atthi, tattha niyuttāti **atthavasikā**.

Anto hadayassa abbhantare **anupaviṭṭhā** sokavatthūhi.

Abhijjhāyitāti abhijjhāyanasīlo. Abhiṇhappavattiyā ceva bahulabhāvena ca **bahularāgo. Pūtibhāvenā**ti kuthitabhāvena. Byāpādo hi uppajjamāno cittaṃ apagandhaṃ karoti, na sucimanuññabhāvaṃ. **Bhattanikkhittakāko viyā**ti idaṃ bhattaṭṭhānassa asaraṇena kākassa naṭṭhasatitā paññāyatīti katvā vuttaṃ, na bhattanikkhittatāya. **Asaṇṭhito**ti asaṇṭhitacitto. **Kaṭṭhattha**nti kaṭṭhena kattabbakiccaṃ.

Pāpavitakkehi kato, tasmā te anavasesato pahātabbāti **dassanatthaṃ**. Dvinnaṃ vuttattā eko pubbabhāgo, itaro missakoti vattuṃ yuttanti adhippāyena **‘‘ettha cā’’**tiādi vuttaṃ. Evaṃ taṃ bhāventassa nirujjhanti evāti ekekamissakatāvasena gahetabbanti porāṇā. Upari tiparivaṭṭadesanāya animittasamādhiyeva dīpito. Tenāha **‘‘yāvañcida’’**nti. **Niddoso**ti vītarāgādinā niddoso.

Piṇḍolyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pālileyyasuttavaṇṇanā

81. **Pariyādiṇṇarūpacittā**ti rāgādīhi pariyādiyitvā khepetvā gahitacittā.

Bhagavato cāro vidito paricayavasena. **Satthā paribhogaṃ karoti** anuggaṇhanto ‘‘evaṃ hissa duggatimokkho bhavissatī’’ti. **Aññatrā**ti vinā.

Nāgenāti buddhanāgena aṅkusarahitena. Tato eva ujubhūtena **cittena. Īsādantassa** naṅgalasadisadantassa hatthino evaṃ cittaṃ sameti. Tattha kāraṇamāha **‘‘yadeko ramatī vane’’**ti. Etena kāyavivekena ratisāmaññaṃ vadati.

Attano dhammatāyāti pakatiyā sayameva.

Āsavānaṃ khayoti idha arahattaṃ adhippetaṃ, taṃ pana aggamaggānantaramevāti āha **‘‘maggānantaraṃ arahattaphala’’**nti. Vicayo desanāpaññā adhippetā, sā ca anekadhā pavattā evāti vuttaṃ **‘‘vicayaso’’**ti, anekakkhattuṃ pavattamānāpi vicayo evāti katvā **‘‘vicayenā’’**ti attho vutto. **Sāsanadhammo**ti sīlakkhandhādiparidīpano pariyattidhammo. **Parivitakko udapādi** ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā, evaṃ koṭṭhāsato paricchijja desite mayā dhamme katamassa jānanassa antarā āsavānaṃ khayo hotīti ekaccassa kaṅkhā hotiyevāti adhippāyo. Diṭṭhi eva samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā. Diṭṭhisaṅkhāro**ti diṭṭhipaccayo saṅkhāro. Tato eva taṇhāpaccayo hotīti vuttaṃ **‘‘tatojo so saṅkhāro’’**ti. **Tato taṇhāto so saṅkhāro jāto**ti catūsu esa diṭṭhisaṅkhāro diṭṭhūpanissayo saṅkhāro jāyati. **Avijjāsamphasso**ti avijjāsampayuttasamphasso. Evamettha bhagavā saḷāyatananāmarūpaviññāṇāni saṅkhārapakkhikāneva katvā dasseti.

Ettake ṭhāneti ‘‘idha bhikkhave assutavā puthujjano’’tiādiṃ katvā yāva ‘‘na me bhavissatī’’ti ettake ṭhāne. **Gahitagahitadiṭṭhi**nti sakkāyadiṭṭhiyā ‘‘so attā, so loko’’tiādinā pavattaṃ sassatadiṭṭhiṃ, no cassaṃ, no ca me siyā’’tiādinā pavattaṃ ucchedadiṭṭhinti tathā tathā gahitadiṭṭhiṃ. ‘‘Iti kho, bhikkhave, sopi saṅkhāro anicco’’tiādidesanāya **vissajjāpento āgato**. Tattha tatthevāssa uppannadiṭṭhivivecanato imissā desanāya **puggalajjhāsayena** pavattitatā veditabbā, tevīsatiyā ṭhānesu arahattapāpanena **desanāvilāso. Tatojo so saṅkhāro**ti tato vicikicchāya paccayabhūtataṇhāto jāto vicikicchāya sampayutto saṅkhāro. Yadi sahajātādipaccayavasena tato taṇhāto jātoti tatojo saṅkhāroti vucceyya, idamayuttanti dassento **‘‘taṇhāsampayutta…pe… jāyatī’’**ti codeti. Itaro upanissayakoṭi idhādhippetāti dassento **‘‘appahīnattā’’**ti vatvā **‘‘yassa hī’’**tiādinā tamatthaṃ vivarati. Na hi taṇhāya vicikicchā sambhavati. Yadi asati sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā taṇhāpaccayā vicikicchāya sambhavo eva. **Diṭṭhiyāpī**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhiyāpi. Tenāha **‘‘catūsu hī’’**tiādi. Vīsati sakkāyadiṭṭhiyo sassatadiṭṭhiṃ ucchedadiṭṭhiṃ vicikicchañca pakkhipitvā paccekaṃ aniccatāmukhena vipassanaṃ dassetvā arahattaṃ pāpetvā desanā niṭṭhāpitāti āha **‘‘tevīsatiyā ṭhānesū’’**tiādi.

Pālileyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dissati apadissatīti **deso,** kāraṇaṃ, tañca kho ñāpakaṃ daṭṭhabbaṃ. Yañhi so jānitukāmo ruppanādisabhāvaṃ, paṭhamaṃ pana sarūpaṃ pucchitvā puna tassa viseso pucchitabboti paṭhamaṃ **‘‘ime nu kho’’**tiādinā pucchaṃ karoti, idhāpi ca so viseso eva tassa bhikkhuno antanti dasseti. **Ajānanto viya pucchati** tesaṃ hetunti adhippāyo.

Taṇhāchandamūlakā pabhavattā. **Pañcupādānakkhandhā**ti ettha visesato taṇhupādānassa gahaṇaṃ itarassa taggahaṇeneva gahitaṃ tadavinābhāvatoti chandarāgo eva uddhaṭo. **Ida**nti tappañhapaṭikkhipanaṃ. Yadipi khandhā upādānehi asahajātāpi honti upādānassa anārammaṇabhūtāpi, upādānaṃ pana tehi sahajātameva, tadārammaṇañca hotiyevāti dasseti. Na hi asahajātaṃ anārammaṇañca upādānaṃ atthīti. Idāni tamatthaṃ vivaritvā dassetuṃ **‘‘taṇhāsampayuttasmi’’**ntiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. **Ārammaṇato**ti ārammaṇakaraṇato. ‘‘Evaṃrūpo siya’’nti evaṃpavattassa chandarāgassa ‘‘evaṃvedano siya’’nti evaṃpavattiyā abhāvato tattha tattheva natasaṅkhārā bhijjanti, tasmā rūpavedanārammaṇānaṃ chandarāgādīnaṃ abhāvato attheva **chandarāgavemattatā**. Chandarāgassa pahānādivasena chandarāgapaṭisaṃyuttassa apucchitattā, **‘‘anusandhi na ghaṭiyatī’’**ti vuttaṃ. **Kiñcāpi na ghaṭiyatī**ti aññasseva pucchitattā, tathāpi **sānusandhikāva pucchā**, tato eva **sānusandhikaṃ vissajjanaṃ**. Tattha kāraṇamāha **‘‘tesaṃ tesa’’**ntiādinā. Tena ajjhāsayānusandhivasena sānusandhikāneva pucchāvissajjanānīti dasseti.

Puṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khajjanīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Theravaggo

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. **Paṭiccā**ti nissayaṃ katvā. ‘‘Esohamasmī’’ti diṭṭhiggāho, ‘‘seyyohamasmī’’ti mānaggāho ca taṇhāvaseneva hontīti taṇhāpi tathāpavattiyā paccayabhūtā tathāpavatti evāti vuttaṃ **‘‘asmīti evaṃ pavattaṃ taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṃ hotī’’**ti. Daharasaddo bāladārakepi pavattatīti tato visesanatthaṃ **‘‘yuvā’’**ti vuttaṃ. Yuvāpi eko amaṇḍanasīloti tato visesanatthaṃ **‘‘maṇḍanakajātiko’’**ti vuttaṃ. Tena mukhanimittapaccavekkhaṇassa sabbhāvaṃ dasseti. **Ta**nti ādāsamaṇḍalaṃ olokayato. **Parammukhaṃ hutvā paññāyeyyā**ti yadi puratthimadisābhimukhaṃ hutvā ṭhitaṃ, mukhanimittampi puratthimadisābhimukhameva hutvā paññāyeyyāti attho. Yadipi parassa sadisassa mukhaṃ bhaveyya,

tathāpi kāci asadisatā bhaveyyāti vuttaṃ **‘‘vaṇṇādīhi asadisaṃ hutvā paññāyeyyā’’**ti. **Nibhāsarūpa**nti paṭibhāsarūpaṃ. Nibhāsarūpaṃ tāva kaṃsādimaye pabhassare maṇḍale paññāyatu, udake pana kathanti **‘‘kena kāraṇenā’’**ti pucchati. Itaro **‘‘mahābhūtānaṃ visuddhatāyā’’**ti vadanto tatthāpi yathāladdhapabhassarabhāvenevāti dasseti. Ettha ca maṇḍanajātiko puriso viya puthujjano, ādāsatalādayo viya pañcakkhandhā, mukhanimittaṃ viya ‘‘asmī’’ti gahaṇaṃ, mukhanimittaṃ upādāya dissamānarūpādi viya ‘‘asmī’’ti sati ‘‘ahamasmī’’ti ‘‘parosmī’’tiādayo gāhavisesā. **Abhisameto**ti abhisamito, ayameva vā pāṭho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Madhurakaṃ vuccati kāye vibhāranti āha – **‘‘madhurakajāto viyāti sañjātagarubhāvo viyā’’**ti. Garubhāve sati lahutā anokāsāva, tathā mudutā kammaññatā cāti vuttaṃ **‘‘akammañño’’**ti. ‘‘Kāye’’ti ānetvā vattabbaṃ. **Na pakkhāyantī**ti pakāsā hutvā na khāyanti. Tenāha **‘‘na pākaṭā hontī’’**ti. **Upaṭṭhahantī**ti upatiṭṭhanti. **Na dissatī**ti gahaṇaṃ na gacchati. **Mahāvicikicchā**ti aṭṭhavatthukā soḷasavatthukā ca vimati. **Na hi uppajjati** paripakkakusalamūlattā.

Kāmānametaṃ adhivacananti padaṃ uddharitvā yena adhippāyena bhagavatā ninnaṃ pallalaṃ kāmānaṃ nidassanabhāvena ābhataṃ, taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** ‘‘gūthagataṃ muttagata’’nti (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) yathā. **Diṭṭhigataṃ nāma jātaṃ** khandhavinimuttassa sattassa gahitattā.

Kupiteti diṭṭhisaṅkhātarogena kupite. **Paggayhā**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ santike viya therassa sāriputtassa sammukhā attano laddhiṃ paggayha ‘‘evaṃ khvāha’’nti evaṃ nicchayena **vattuṃ asakkonto**.

Anuyogavattaṃ nāma yena yutto, tassa attano gāhaṃ nijjhānakkhantiyāva yāthāvato pavedanaṃ. **Therassa anuyoge bhumma**nti ‘‘taṃ kiṃ maññasi, āvuso yamakā’’tiādinā therena kathitapucchāya bhummaniddeso. **Sace taṃ āvusoti ida**nti ‘‘sace taṃ, āvuso’’ti evamādikaṃ idaṃ vacanaṃ. **Eta**nti yamakattheraṃ. **Añña**nti arahattaṃ. Vattabbākārena vadanto atthato arahattaṃ byākaronto nāma hotīti adhippāyena vadati.

Etassa paṭhamamaggassāti etassa idāniyeva tiparivaṭṭadesanāvasāne tayā adhigatassa paṭhamamaggassa. **Catūhi yogehī**ti attato piyato udāsinato veritoti catūhipi uppajjanaanatthayogehi.

Upetīti taṇhupayadiṭṭhupayehi upādiyati taṇhādiṭṭhivatthuṃ pappoti. **Upādiyatī**ti daḷhaggāhaṃ gaṇhāti. **Adhitiṭṭhatī**ti abhinivissa tiṭṭhati. Kinti? **‘‘Attā me’’**ti. **Paccatthikā me ete**ti ete rūpavedanādayo pañcupādānakkhandhā mayhaṃ paccatthikā anatthāvahattāti vipassanāñāṇena ñatvā. **Vipassanāya yojetvā**ti vipassanāya khandhe yojetvā.

Yamakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. **Tasseva vihārassā**ti mahāvane yasmiṃ vihāre bhagavā viharati, tasseva vihārassa. **Ime**ti aññatitthiyā. Yasmā ayaṃ thero ṭhapanīyaṃ pañhaṃ ṭhapanīyabhāvena na ṭhapesi, tasmā. Aññatitthiyā…pe… etadavocuṃ. Tenāha **''ekadesena sāsanasamayaṃ jānantā''**ti.

Gahitameva hoti tato pageva siddhattā. Tenāha **''tassa mūlattā''**ti. **Eva**nti ''dukkhañceva paññapemi, dukkhassa ca nirodha''nti evaṃ. **Vaṭṭavivaṭṭamevā**ti pañcannaṃ pana khandhānaṃ samanupassanāya vasena vaṭṭaṃ, ''evaṃ passa''ntiādinā vivaṭṭaṃ kathitameva.

Anurādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. **Nagaramajjhe mahāābādho uppajjī**ti nagaramajjhena āgacchanto kammasamuṭṭhāno mahanto ābādho uppajjati. **Samantato adhosī**ti sabbabhāgena paripphandi. **Iriyāpathaṃ yāpetu**nti sayananisajjādibhedaṃ iriyāpathaṃ pavattetuṃ. **Nivattantī**ti osakkanti, parihāyantīti attho. **Adhigacchantī**ti vaḍḍhanti. Satthu guṇasarīraṃ nāma navavidhalokuttaradhammādhigamamūlanti katvā vuttaṃ **''navavidho hi…pe… kāyo nāmā''**ti, yathā sattānaṃ kāyo paṭisandhimūlako.

Kāḷasilāyaṃ katavihāro **kāḷasilāvihāro. Maggavimokkhatthāyā**ti aggamaggavimokkhādhigamāya. **Devatā**ti suddhāvāsadevatā. **Alāmakaṃ** nāma puthujjanakālakiriyāya abhāvato. Tenāha **''thero kirā''**tiādi. **Ekaṃ dve ñāṇānī**ti ekaṃ dve paccavekkhaṇañāṇāni sabhāvato avassaṃ uppajjanti, ayaṃ dhammatā. Maggaphalanibbānapaccavekkhaṇāni taṃtaṃmaggavuṭṭhāne uppajjanti eva. **Ekaṃ dve**ti vacanaṃ uppannabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Dhūmāyanabhāvo dhūmākāratā, tathā **timirāyanabhāvo**.

Vakkalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. **Passambhitvā**ti nirodhetvā. **No ca svāha**nti no ca su ahaṃ. **Parihāyi** kuppadhammattā. **Eta**nti samādhimattasāraṃ, sīlamatte pana vattabbameva natthi. **Kathaṃ hotī**ti kathaṃ abhinandanā hoti. **Dukkhaṃ patvā**ti dukkhuppattihetu sukhaṃ pattheti ''evaṃ me dukkhapariḷāho na bhavissatī''ti. **Yadaggenā**ti yena bhāgena. **''Dukkhaṃ patthetiyevā''**ti vatvā tattha kāraṇamāha **''sukhavipariṇāmena hī''**tiādi. Sukhaviparivatte sukhavipariṇāmadukkhaṃ, tasmā sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāma.

Assajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. **Attaniya**nti diṭṭhigatikaparikappitassa attano santakaṃ. Tenāha **''attano parikkhārajāta''**nti. **Taṇhāmāno adhigato** arahattassa anadhigatattā, no diṭṭhimāno adhigato, tathā kāmarāgabyāpādāpi. Anāgāmī kira khemakatthero, ''sakadāgāmī''ti keci vadanti. **Sandhāvanikāyā**ti sañcaraṇena. Tenāha **''punappunaṃ gamanāgamanenā''**ti. **Catukkhattuṃ gamanāgamanenā**ti catukkhattuṃ gamanena ca āgamanena ca. Tenāha – **''taṃ divasaṃ dviyojanaṃ addhānaṃ āhiṇḍī''**ti. **Ñatvā**ti ajjhāsayaṃ ñatvā. **Thero**ti khemakatthero.

Rūpameva asmīti vadatīti rūpakkhandhameva ''asmī''ti gāhassa vatthuṃ katvā vadati. **Adhigato** taṇhāmāno.

Aṇusahagatoti aṇubhāvaṃ gato. Tenāha **''sukhumo''**ti. **Tayo khārā viya tisso anupassanā** cittasaṃkilesassa visodhanato. **Sīlagandhādīhi** guṇagandhehi.

Kathetunti uddesavasena kathetuṃ. **Pakāsetu**nti niddesavasena tamatthaṃ pakāsetuṃ. **Jānāpetu**nti kāraṇavasena jānāpetuṃ. **Patiṭṭhāpetu**nti kathāpetuṃ. **Vivaṭaṃ kātu**nti udāharaṇaṃ vaṇṇetvā pākaṭaṃ kātuṃ. **Suvibhattaṃ kātu**nti anvayato byatirekato suṭṭhu, vibhattaṃ kātuṃ. **Uttānakaṃ kātu**nti upanayanigamehi tamatthaṃ vibhūtaṃ kātuṃ. **Aññena nīhārenā**ti vipassanāvimuttena cittābhinīhārena.

Khemakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Channasuttavaṇṇanā

90. **Makkhī**ti guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Etaṃ avocā**ti ''ovadantu maṃ…pe… passeyya''nti etaṃ avoca.

Theranti channattheraṃ. Attano duggahaṇena kañci upārambhampi kareyya. Tena vuttaṃ **''evaṃ kira nesaṃ ahosī''**tiādi. **Niddosamevassa katvā**ti ādito anurūpattameva katvā saddhammaṃ kathessāmāti.

Paritassanā upādānanti bhayaparitassanā diṭṭhupādānaṃ. Anattani sati anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantīti bhayaparitassanā ceva diṭṭhupādānañca uppajjati. **Paṭinivattatī**ti yathāraddhavipassanāto paṭinivattati, nāsakkhīti attho. Kasmā panetassa vipassanamanuyuñjantassa evaṃ ahosīti tattha kāraṇaṃ vadati **''ayaṃ kirā''**tiādinā. **Eva**nti ''ko nu kho me attā''ti evaṃ na hoti. **Tāvatikā vissatthī**ti ''mayhaṃ dhammaṃ desetū''ti vuttavissāso atthīti attho. Idaṃ kaccānasatthaṃ addasāti yojanā. ''Dvayanissito, kaccāna, loko''tiādi **diṭṭhiviniveṭhanā**. ''Ete te, kaccāna, ubho ante anupagammā''tiādi **buddhabaladīpanā**.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. **Etāni** suttāni. **Idhāgatānī**ti imasmiṃ vagge ānītāni saṅgītikārehīti.

Rāhulasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pupphavaggo

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. **Pabbateyyā**ti pabbatato āgatā. Tato eva **ohārinī**. Tenassā caṇḍasotataṃ dasseti. Dūraṃ gacchatīti **dūraṅgamā**. Tenassā mahoghataṃ dasseti.

Soteti vaṭṭasote. **Catūhi gāhehī**ti ''rūpaṃ attato samanupassatī''tiādinayappavattehi catūhi gāhehi. **Palujjanattā**ti chinnattā. **Sokādibyasanappattī**ti sokādianatthuppatti.

Nadīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. **Vivadatī**ti vivādaṃ karoti. **Vadanto**ti ayathāsabhāvena vadanto. **Vivadati** dhammatāya viruddhaṃ katvā vadati. **Lokadhammo**ti lujjanasabhāvadhammo. Ko pana soti āha **''khandhapañcaka''**nti. Tenāha **''taṃ hī''**tiādi. **Kathaṃ karomī**ti kena pakārenāhaṃ bālaṃ ajānantaṃ karomi. Tenāha **''mayhaṃ hī''**tiādi. Tathā cāha ''akkhāto vo mayā maggo''tiādi (dha. pa. 275). **''Tayo lokā kathitā''**ti vatvā taṃ vivarituṃ **''nāhaṃ, bhikkhave''**tiādimāha.

Pupphasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Kenaci kāraṇena yujjhitvā gahetuṃ na sakkāti **ayujjhā** nāma. **Nivattanaṭṭhāne**ti udakappavāhassa nivattitaṭṭhāne.

Anusotāgamaneti anusotaṃ āgamanahetu, ''anusotāgamanenā''ti vā pāṭho. **Anupubbena pavaḍḍhitvā**ti tattha tattha uṭṭhitānaṃ khuddakamahantānaṃ pheṇapiṇḍānaṃ saṃsaggena pakārato vuddhiṃ patvā. **Āvaheyyā**ti ānetvā vaheyya. **Kāraṇena upaparikkheyyā**ti ñāṇena vīmaṃseyya. **''Sāro nāma kiṃ bhaveyyā''**ti vatvā sabbaso tadabhāvaṃ dassento **''vilīyitvā viddhaṃseyyevā''**ti āha. Tena rūpampi nissāratāya bhijjatevāti dasseti. Yathā hi aniccatāya asāratāsiddhi, evaṃ asāratāyapi aniccatāsiddhīti aniccatāya eva niccasāraṃ thirabhāvasāraṃ dhuvasāraṃ sāmīnivāsīkārakabhūtassa attano vase pavattanampettha natthīti āha **''rūpampi…pe… nissāramevā''**ti. **So**ti pheṇapiṇḍo. **Gahitopi** upāyena **tamatthaṃ na sādheti** anarahattā. **Anekasandhighaṭito** tathā tathā ghaṭito hutvā.

Byāmamattampi etarahi manussānaṃ vasena. **Avassameva bhijjati** taraṅgabbhāhataṃ hutvā.

Tasmiṃ tasmiṃ udakabindumhi patite. **Udakatala**nti udakapiṭṭhiṃ. Aññato patantaṃ **udakabinduṃ. Udakajalla**nti santānakaṃ hutvā ṭhitaṃ udakamalaṃ. Tañhi saṃkaḍḍhitvā tato udakaṃ puṭaṃ karoti, tasmiṃ puṭe pubbuḷasamaññā. **Vatthu**nti cakkhādivatthuṃ. **Ārammaṇa**nti rūpādiārammaṇaṃ. **Kilesajalla**nti purimasiddhaṃ, paṭilabbhamānaṃ vā kilesamalaṃ. **Phassasaṅghaṭṭana**nti phassasamodhānaṃ. **Pubbuḷasadisā** muhuttaramaṇīyatāya. Yasmā ghammakāle sūriyātapasantāpābhinibbattarasmijālanipāte tādise bhūmipadese ito cito samuggatavātavegasamuddhaṭaviruḷhasaṅkhātesu paribbhamantesu aṇuparamāṇutajjārippakāresu bhūtasaṅghātesu marīcisamaññā, tasmā sabbaso sāravirahitāti vuttaṃ **''saññāpi asārakaṭṭhena marīcisadisā''**ti. Yasmā ca passantānaṃ yebhuyyena udakākārena khāyati, tasmā ''gahetvā pivituṃ vā''tiādi vuttaṃ. **Nīlādianubhavanatthāyā**ti nīlādiārammaṇassa anubhavanatthāya. **Phandatī**ti phandanākārappattā viya hoti appahīnataṇhassa puggalassa. **Vippalambheti** appahīnavipallāsaṃ puggalaṃ. Tenāha **''idaṃ nīlaka''**ntiādi. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, tato diṭṭhivipallāsoti. **Vippalambhanenā**ti vippakāravaseneva ārammaṇassa lambhanena. Vippakāravasena hi etaṃ lambhanaṃ, yadidaṃ anudakameva udakaṃ katvā dassanaṃ anagarameva nagaraṃ katvā gandhabbanāṭakādidassanaṃ.

Kukkukaṃ vuccati kadalikkhandhassa sabbapattavaṭṭīnaṃ abbhantare daṇḍakanti āha **''akukkukajātanti anto asañjātaghanadaṇḍaka''**nti. **Na tathā hotī**ti yadatthāya upanītaṃ, tadatthāya na hoti. **Nānālakkhaṇo**ti nānāsabhāvo. **Saṅkhārakkhandhovā**ti eko saṅkhārakkhandhotveva vuccati.

Assāti purisassa. **Apagatapaṭalapiḷaka**nti apagatapaṭaladosañceva apagatapiḷakadosañca. **Asārabhāvadassanasamattha**nti asārassa asārabhāvadassanasamatthaṃ. **Ittarā**ti parittakālā, na ciraṭṭhitikā. Tenāha **''lahupaccupaṭṭhānā''**ti. **Aññadeva ca āgamanakāle citta**nti idañca oḷārikavaseneva vuttaṃ. Tathā hi ekaccharakkhaṇe anekakoṭisatasahassasaṅkhāni cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Māyāya dassitaṃ rūpaṃ **māyā**ti vuttaṃ. **Yaṃkiñcideva** kapāliṭṭhakapāsāṇavālikādiṃ.

Vañcetīti asuvaṇṇameva suvaṇṇanti, amuttameva muttātiādinā vañceti. Nanu ca saññāpi marīci viya vippalambheti vañceti, idampi viññāṇaṃ māyā viya vañcetīti ko imesaṃ visesoti? Vacanattho nesaṃ sādhāraṇo. Tathāpi saññā anudakaṃyeva udakaṃ katvā gāhāpentī, apurisaññeva purisaṃ katvā gāhāpentī vippalambhanavasena appavisayā, viññāṇaṃ pana yaṃ kiñci ataṃsabhāvaṃ taṃ katvā dassentī māyā viya mahāvisayā. Tenāha **''yaṃkiñcidevā''**tiādi. **Evampī**ti ativiya lahuparivattibhāvenapi māyāsadisanti.

Desitāti evaṃ desitā pheṇapiṇḍādiupamāhi.

Bhūri vuccati pathavī, saṇhaṭṭhena vipulaṭṭhena ca bhūrisadisapaññatāya **bhūripañño**. Tenāha **''saṇhapaññena cevā''**tiādi. **Kimigaṇādīna**nti **ādi**-saddena anekagijjhādike saṅgaṇhāti. **Paveṇī**ti dhammapabandho. **Bālalāpinī** ''ahaṃ mamā''tiādinā. **Sesadhātuyo gahetvāva bhijjati** ekuppādekanirodhattā, vatthurūpanissayapaccayattā ''aya''nti na visuṃ gahitaṃ. **Vadhabhāvato**ti vadhassa maraṇassa atthibhāvato. **Saraṇa**nti paṭisaraṇaṃ.

Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Sassataṃ sabbakālaṃ yāva kappavuṭṭhānā hontīti **sassatiyo,** sineruādayo. Tāhi **samaṃ** samakālaṃ. **Anenā**ti bhagavatā. **Nayida**nti ettha **ya**-kāro padasandhikaro, **ida**nti nipātapadaṃ. Taṃ pana yena yena sambandhīyati, taṃ tiliṅgova hotīti **''ayaṃ maggabrahmacariyavāso''**ti vuttaṃ. **''Na paññāyeyyā''**ti vatvā tamatthaṃ vivarituṃ **''maggo hī''**tiādi vuttaṃ. **Vivaṭṭento**ti vinivaṭṭento appavattiṃ karonto.

Rājadhānīti rañño nivāsanagaraṃ. **Suttamaya**nti cittavaṇṇavaṭṭikāmayaṃ.

Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. **Yaṃ mahāsamuddo**ti ettha **ya**nti samayassa paccāmasanaṃ. Bhummatthe cetaṃ paccattavacananti āha **''yasmiṃ samaye''**ti. So ca samayo ayanti dassento **''pañcame sūriye uṭṭhite''**ti āha. **Paricchedaṃ na vadāmi** paricchedakārikāya aggamaggavijjāya anadhigatattā. **Sunakho viya vaṭṭanissito bālo** asavasabhāvato. **Gaddulo viya diṭṭhi**bandho. **Sakkāyo** tassa asavasabhāvato. **Puthujjanassa sakkāyānuparivattana**nti ''santāne sattavohāro''ti taṃ tato aññaṃ katvā bhedena niddeso.

Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. **Diṭṭhigaddulanissitāyā**ti sahajātādipaccayavasena diṭṭhigaddulanissitāya **nissāyeva pavattati** tato attānaṃ vivecetuṃ asakkuṇeyyattā. **Cittasaṃkilesenevā**ti dasavidhakilesavatthuvasena cittassa saṃkiliṭṭhabhāvena. Ariyamaggādhigamanena **cittassa vodānattā** vodāyanti **visujjhanti**.

Vicaraṇacittanti gahetvā vicaraṇavasena vicaraṇacittaṃ. **Saṅkhānāmā**ti evaṃnāmakā. **Brāhmaṇapāsaṇḍikā**ti jātiyā brāhmaṇā, channavutiyā pāsaṇḍesu taṃ saṅkhāsaññitaṃ pāsaṇḍaṃ paggayha vicaraṇakā. **Paṭakoṭṭhaka**nti dussāpaṇakaṃ. **Dassentā**ti yathāgatikammavipākacittataṃ dassentā. **Taṃ citta**nti taṃ paṭakoṭṭhakacittaṃ **gahetvā vicaranti. Cintetvā katattā**ti ''imassa rūpassa

evaṃ hatthapādā, evaṃ mukhaṃ likhitabbaṃ, evaṃ ākāravatthaggahaṇāni, evaṃ kiriyāvisesā, evaṃ kiriyāvibhāgaṃ, sattavisesānaṃ vibhāgaṃ kātabba''nti tassa ubbattanakhipanapavattanādipayojanañcāti sabbametaṃ tathā cintetvā katattā **cittena** manasā **cintitaṃ nāma. Upāyapariyesanacitta**nti ''hatthapādā evaṃ likhitabbā''tiādinā yathāvuttaupāyassa ceva pubbe pavattassa bhūmiparikammavaṇṇadhātusammāyojanupāyassa ca vasena pavattaṃ cittaṃ. **Tatopi cittatara**nti tato cittakammatopi cittataraṃ cittakārena cintitappakārānaṃ sabbesaṃyeva cittakamme anipphajjanato. **Kammacittenā**ti kammaviññāṇena. **Kammacittenā**ti vā kammassa cittabhāvena. So kammassa vicittabhāvo taṇhāvasena jāyatīti veditabbo. Svāyamattho **aṭṭhasālinīṭīkāyaṃ** vibhāvito. **Evaṃ cittā**ti evaṃ cittarūpavisesā. **Yoniṃ upanetī**ti taṃ taṃ aṇḍajādibhedaṃ yonivisesaṃ pāpeti vaṇṇaviseso viya phalikamaṇikaṃ. Na hi visesā hitavicittasāmatthiyakammaṃ yoniṃ upaneti, tassa tassa vipākuppattiyā paccayo hoti. **Yonimūlako tesaṃ cittabhāvo**ti yaṃ yaṃ yoniṃ kammaṃ satte upaneti, taṃtaṃyonimūlako tesaṃ sattānaṃ cittavicittabhāvo. Tenāha **''yoniupagatā''**tiādi. **Sadisacittāva** sadisacittabhāvā eva. **Itī**tiādi vuttasseva atthassa uppaṭipāṭiyā nigamanaṃ.

Tiracchānagatacittabhāvato cittasseva savisesaṃ cittabhāvakaraṇaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha cittaṃ nāmetaṃ cittatarameva veditabbanti sambandho. **Sahajātadhammacittatāyā**ti rāgādisaddhādidhammavicittabhāvena. **Bhūmicittatāyā**ti adhiṭṭhānacittatāya. Kammanānattaṃ mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti **kammanānattamūlakā,** tesaṃ. **Liṅganānattaṃ** itthiliṅgādinānattavasena ceva taṃtaṃsaṇṭhānanānattavasena ca veditabbaṃ. **Saññānānattaṃ** itthipurisadevamanussādisaññānānattavasena. **Vohāranānattaṃ** tissotiādivohāranānattavasena. **Cittānaṃ** vicittānaṃ. Taṃtaṃvohāranānattampi citteneva paññapīyati. Raṅgajātarūpasamuṭṭhāpanādinā vatthaṃ rañjayatīti **rajako,** vaṇṇakāro. Puthujjanassa attabhāvasaññitarūpasamuṭṭhāpanatā niyatā ekantikāti puthujjanaggahaṇaṃ. ''Abhirūpaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpetī''ti ānetvā sambandho.

Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. **Atthassā**ti hitassa. **Asādhikā** ''bhāvanānuyogaṃ ananuyuttassā''ti ananuyuttassa vuttattā. **Itarā**ti sukkapakkhaupamā. **Sādhikā** bhāvanāyogassa anuyuttattā. Tañhi tassa sādhikā veditabbā. **Sambhāvanatthe**ti paramatthasambhāvane. Evañhi kaṇhapakkhepi apisaddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Sambhāvanatthe**ti vā parikappanattheti attho. Saṅkhātabbe atthe aniyamato vuccamāne saṅkhāto aniyamattho vāsaddo vattabboti **''aṭṭha vā''**tiādi vuttaṃ. **Ūnādhikānī**ti ūnānipi adhikānipi kiñcāpi honti, ekaṃso pana gahetabboti **''aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā''**ti vuttaṃ. Evaṃ vacanaṃ sandhāya **''vacanasiliṭṭhatāyā''**tiādi vuttaṃ. Pādanakhasikhāhi akopanavasena **sammā adhisayitāni. Utu**nti uṇhautuṃ kāyusmāvasena. Tenāha **''usmīkatānī''**ti. **Bhāvitānī**ti kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Sammāadhisayanāditividhakiriyākaraṇena imaṃ appamādaṃ katvā. **Sotthinā abhinibbhijjitu**nti anantarāyena tato nikkhamituṃ. Idāni tamatthaṃ vivaranto **''te hī''**tiādimāha. **Sayampī**ti aṇḍāni. **Pariṇāma**nti paripakkaṃ bahinikkhamanayoggataṃ.

Tanti opammasampaṭipādanaṃ. **Eva**nti idāni vuccamānākārena. **Atthenā**ti upameyyatthena. **Saṃsanditvā** sammā yojetvā. Sampayuttadhammavasena ñāṇassa tikkhādibhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato satinepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena sūrabhāvo, saddhāvasena vippasannabhāvo, vīriyavasena pariṇāmabhāvo. **Pariṇāmakālo**ti balavavipassanākālo. **Vaḍḍhitakālo**ti vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhānassa hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā maggagabbhassa gahitattā. **Tajjātika**nti tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. **Satthāpi gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharati** bhindāpeti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṃ. **Pala**nti tassa suttassa nāmaṃ. **Dhāretvā**ti dārūnaṃ heyyādijānanatthaṃ upanetvā. **Dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍo**ti etena palena gaṇḍahāro **''palagaṇḍo''**ti pacchimapade uttarapadalopena niddesoti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāne**ti hatthena

gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khepīyanti etena kāyaduccaritādīnīti **saṅkhepo,** tena. Vipassanaṃ anuyuñjantassa puggalasseva divase divase āsavānaṃ parikkhayo idha **''vipassanāyānisaṃso''**ti adhippeto. **Hemantikena** karaṇabhūtena. Bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantī**ti paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha **''pūtikāni bhavantī''**ti.

Mahāsamuddo viya sāsanaṃ sabhāvagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttaraṇato. **Pariyādānaṃ viyā**ti parito aparipūraṇaṃ viya. **Khajjamānāna**nti saṅkhādantena viya udakena khepiyamānānaṃ bandhanānaṃ. **Tanubhāvo**ti pariyuṭṭhānuppattiyā asamatthatāya dubbalabhāvo. **Vipassanāñāṇapītipāmojjehī**ti vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pītipāmojjehi. **Okkhāyamāne pakkhāyamāne**ti vividhapaṭipattiyā ukkhāyamāne paṭisaṅkhānupassanāya pakkhāyamāne. **Dubbalatā dīpitā** ''appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī''ti vuttattā.

Vāsijaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā

102. **Bhāventassā**ti vipassanāya maggaṃ bhāventassa **uppannasaññā**. Tenāha – **''sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyatī''**tiādi. **Santānetvā**ti kasanaṭṭhānaṃ sabbaso vitanetvā pattharitvā. **Kilesā**ti upakkilesappabhedā kilesā. **Aniccasaññāñāṇenā**ti aniccasaññāsahagatena ñāṇena.

Lāyananti lāyanaṃ viya nayanaṃ viya nicchoṭanaṃ viya ca **aniccasaññāñāṇaṃ. Iminā atthenā**ti iminā yathāvuttena pāḷiyā atthena, **upamā saṃsandetabbā**ti ettha pabbajalāyako viya yogāvacaro. Lāyanādinā tassa tattha katakiccatāya parituṭṭhi viya imassa kilese sabbaso chinditvā phalasamāpattisukhena kālassa vītināmanā.

Kūṭaṃ gacchantīti pārimantena kūṭaṃ gacchanti. **Kūṭaṃ pavisanabhāvenā**ti kūṭacchiddaṃ aggena pavisanavasena. **Samosaritvā**ti chidde anupavisanavasena ca āhacca avaṭṭhānena ca samosaritvā ṭhitā. **Kūṭaṃ viya aniccasaññā** aniccānupassanāvasena avaṭṭhānassa mūlabhāvato. **Gopānasiyo viya catubhūmakakusalā dhammā** aniccasaññāmūlakattā. **Kūṭaṃ aggaṃ** sabbagopānasīnaṃ tathāadhiṭṭhānassa padhānakāraṇattā. **Aniccasaññā aggā**ti etthāpi eseva nayo. **Aniccasaññā lokiyā**ti idaṃ aniccasaññānupassanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aniccānupassanāmukhena adhigataariyamagge uppannasaññā aniccasaññāti vattabbataṃ labhatīti ''aniccasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyatī''tiādi vuttaṃ. Tathā hi **dhammasaṅgahe** (dha. sa. 357, 360) ''yasmiṃ samaye lokuttaraṃ saññaṃ bhāvetī''tiādinā saññāpi uddhaṭā. **Sabbāsu upamāsū**ti mūlasantānaupamādīsu pañcasu upamāsu. **Purimāhī**ti kassakapabbajalāyanaambapiṇḍiupamāhi **aniccasaññāya kiccaṃ** vuttaṃ mūlasantānakapadālanapabbajalāyanavaṇṭacchedanapadesena aniccasaññāya paṭipakkhapacchedanassa dassitattā. **Pacchimāhi balaṃ** dassitaṃ paṭipakkhātibhāvassa jotitattā.

Aniccasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pupphavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimapaṇṇāsako samatto.

11. Antavaggo

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Aññamaññaṃ asaṃsaṭṭhabhāvena eti gacchatīti **anto,** bhāgoti āha **''antāti koṭṭhāsā''**ti.

‘‘Sakkāyanirodhanto’’ti nirodhapaccayassa gahitattā vuttaṃ **‘‘catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā’’**ti. **Antoti…pe… ajjhāsayavasena vuttaṃ** yathānulomadesanattā suttantadesanāya.

Antasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. **Dutiyampī**ti **api**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ paṭhamasuttameva, atha kho dutiyampīti.

Tatiyampi tathevāti iminā ‘‘pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā’’ti idaṃ upasaṃharati.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. **Pariññeyye**ti ettha tisso pariññā ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti. Tāsu **ñātapariññā** yāvadeva tīraṇapariññatthā. **Tīraṇapariññā ca** yāvadeva pahānapariññatthāti. Tattha ukkaṭṭhāya pariññāya kiccadassanavasena atthaṃ dassento **‘‘pariññeyyeti parijānitabbe samatikkamitabbe’’**ti, pahātabbeti attho. Tenāha bhagavā – ‘‘katamā ca, bhikkhave, pariññā? Rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo’’ti, tasmā **samatikkaman**ti, samatikkantaṃ pahānassa upāyaṃ. **Samatikkamitvā ṭhitan**ti pajahitvā ṭhitanti ayamettha attho.

Pariññeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. **Cattāri saccāni kathitāni** assādādīnaṃ samudayādīnañca desitattā.

Kilesappahānaṃ kathitaṃ rāgappahānassa jotitattā.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Antavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dhammakathikavaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. **Yāvatā**ti yasmā. **Imāya…pe… samannāgato**ti ‘‘idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ nappajānātī’’tiādinā nayena vuttāya catūsu ariyasaccesu aññāṇasabhāvāya avijjāya sammohena samannāgato. **Ettāvatā**ti ettakena kāraṇena **avijjāgato** samaṅgībhūtena upagato, avijjāya vā upeto nāma hoti.

Dutiyepīti vijjāsutte. ‘‘Vijjāvasena desanā’’ti ayameva visesoti āha **‘‘eseva nayo’’**ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. **Paṭhamena dhammakathiko** kathito ‘‘dhammaṃ desetī’’ti vuttattā. **Dutiyena sekhabhūmi** kathitā ‘‘paṭipanno hotī’’ti vuttattā, **tatiyena asekhabhūmi** kathitā ‘‘anupādāvimutto hotī’’ti vuttattā. **Dhammakathikaṃ pucchitena** bhagavatā. **Visesetvā**ti dhammakathikabhāvato visesetvā ukkaṃsetvā. **Dve bhūmiyo**ti sekkhāsekkhabhūmiyo.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. **Tīṇi vissajjanānī**ti yathāpucchaṃ tīṇi vissajjanāni.

Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. **Tīraṃ vuccati vaṭṭaṃ** orimatīranti katvā. Tenāha ‘‘athāyaṃ itarā pajā, tīramevānudhāvatī’’ti (dha. pa. 85). **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsārassa pārimanti katvā. **Baddho**ti anusayappahānassa akatattā **kilesabandhanena baddho,** sukkapakkhepi diṭṭhisamanupassanāya rūpādibandhanassa paṭikkhepamattameva vuttaṃ, na vimokkhanti adhippāyo. **Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathita**nti ‘‘tīradassī pāradassī, parimutto so dukkhasmāti vadāmī’’ti āgatattā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathikanti vattuṃ sakkā.

Chaṭṭhādīni uttānatthāneva heṭṭhā vuttanayattā.

Bandhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. **Ābādhaṭṭhenā**ti ādito uppattito paṭṭhāya bādhanaṭṭhena rujanaṭṭhena. **Antodosaṭṭhenā**ti abbhantare eva dussanaṭṭhena kuppanaṭṭhena. **Khaṇanaṭṭhenā**ti sasanaṭṭhena. **Dukkhaṭṭhenā**ti dukkhamattā dukkhabhāvena. Dukkhañhi loke ‘‘agha’’nti vuccati ativiya hananato. **Visabhāgaṃ … pe… paccayaṭṭhenā**ti yathāpavattamānānaṃ dhātādīnaṃ visabhāgabhūtamahābhūtasamuṭṭhānassa ābādhassa paccayabhāvena. **Asakaṭṭhenā**ti anattaniyato. **Palujjanaṭṭhenā**ti pakārato bhijjanaṭṭhena. **Sattasuññataṭṭhenā**ti sattasaṅkhātaattasuññataṭṭhena. **Attābhāvenā**ti diṭṭhigatikaparikappitassa attano abhāvena. **Suññato anattato**ti ettha ‘‘parato’’ti padassa saṅgaho kātabbo, tasmā **‘‘dvīhi anattamanasikāro’’**ti vattabbaṃ.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. **Tathā ekādasame**ti ettha **tathā**-saddena ‘‘uttānamevā’’ti idaṃ ākaḍḍhati. **Idhā**ti ekādasame. Kammaṭṭhānassa uggahadhāraṇaparicayamanasikāravasena pavattañāṇaṃ kammaṭṭhānasutavasena nipphajjanato **‘‘suta’’**nti vuttaṃ.

Sutavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. **Rāhulovādasadisānī**ti **rāhulovādasutte** (ma. ni. 2.113 ādayo) āgatasuttasadisāni.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammakathikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Avijjāvaggo

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. **Imasmi**nti avijjāvagge. **Catusaccameva kathitaṃ, tasmā** heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti adhippāyo.

Samudayadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Kukkuḷavaggo

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Anto aggi mahanto chārikarāsi, tattha ukkuḷavikulato akkamantaṃ yāva kesaggaṃ anudahatāya kucchitaṃ kuḷanti kukkuḷaṃ, rūpavedanādi pana tatopi kañci kālaṃ anudahanato mahāpariḷāhanaṭṭhena ca kukkuḷaṃ viyāti **kukkuḷaṃ. Aniccalakkhaṇādīnī**ti aniccadukkhānattalakkhaṇāni.

Kukkuḷasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kukkuḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Diṭṭhivaggo

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. **Paccayaṃ katvā**ti abhinivesapaccayaṃ katvā. Ādisaddena micchādiṭṭhisakkāyadiṭṭhiattānudiṭṭhi saññojanābhinivesa-vinibandhaajjhosānāni saṅgaṇhāti. Tattha **abhinivesā** taṇhāmānadiṭṭhiyo. **Vinibandhā** ‘‘kāye avītarāgo hotī’’tiādinā (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) āgatacetasovinibandhā. **Ajjhosānā**ti taṇhādiṭṭhijjhosānāni. Sesāni suviññeyyāneva.

Ajjhattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10.Ānandasuttavaṇṇanā

159. **Dharamānakāle**ti jīvamānakāle. **Pahānaṃ apassanto**ti therassa kira bhagavati pemaṃ adhimattaṃ. **Cittaṃ gaṇhissāmī**ti cittaṃ ārādhessāmi. **Gantabbaṃ hoti,** tasmā sapalibodho. **Cittaṃ sampahaṃsamāno**ti cittassa vibodhano. **Vimutti…pe… jāto** āyatiṃ paṭivedhapaccayattā, na pana tadā visesāvahabhāvā nibbedhabhāgiyo.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsako samatto.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Khandhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Rādhasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Mārasaddoyaṃ bhāvasādhanoti dassento **''māro vā assāti maraṇaṃ vā bhaveyyā''**ti āha. **Māretā**ti maritabbo māraṃ maraṇaṃ etabboti āha **''māretabbo''**ti. **Anupādānibbānatthā**ti phalavimuttisaṅkhātā arahato arahantatā nāma yāvadeva anupādānibbānatthā. **Nibbānabbhantare**ti anupādānibbānādhigamassa abbhantare tato orameva idaṃ maggaṃ brahmacariyaṃ vussati, na tato paraṃ. **Assā**ti brahmacariyassa.

Mārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. **Laggapucchā**ti lagganassa bajjhanassa pucchā. Yadi rūpādīsu sattattā satto, khīṇāsavā kathaṃ sattāti? Sattabhūtapubbāti katvā. **Kīḷāvigama**nti kīḷāya apanayanaṃ oramaṇaṃ. Yantarajju viya bhavapabandhassa nayanato **bhavarajjū**ti taṇhā vuttā.

Sattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. **Rūpādivinimuttaṃ maraṇaṃ nāma natthi** rūpādīnaṃyeva vibhave maraṇasamaññāti. **Maraṇadhammo** vināsabhāvo.

Mārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisuttaekādasakavaṇṇanā

182-205. **Sukhumaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti,** tenesa thero paṭibhāneyyakānaṃ etadagge ṭhapito. **Vimuttiparipācanīyadhammavaseneva,** na paṭivedhāvahabhāvena.

Mārādisuttaekādasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyācanavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Rādhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Diṭṭhisaṃyuttaṃ

1. Sotāpattivaggo

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. **Na ete vātā**ti ye ime rukkhasākhādibhañjanakarā, ete sattakāyattā vātā nāma na honti. Te hi niccā dhuvā sassatā. Tenāha **''vāto panā''**tiādi. Tena sattasu kāyesu catutthaṃ kāyamāha. Rukkhasākhādibhañjanako **eso vātaleso nāma,** vātasadisoti attho. **Esikatthambho viyā**ti iminā niccalabhāvameva dasseti, **pabbatakūṭaṃ viyā**ti iminā pana sassatisamamṃvāpi. Ayañhi vāyu kāyassa niccataṃ abhinivissa ṭhito ''mā ca aniccatā paro hotū''ti na vātā vāyantīti bādhati. Esa nayo **nadiyo sandantī**tiādīsu. **Udakaṃ panā**ti dutiyaṃ kāyaṃ sandhāyāha. **Gabbho pana na nikkhamati** kūṭaṭṭhādibhāveneva tassa labbhanato. **Neva te udenti** yathā vātā, evaṃ tiṭṭhanato lokassa pana tathā matimattanti adhippāyo.

Vātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā

207-209. **Diṭṭhaṃ rūpāyatanaṃ** cakkhunā daṭṭhabbato. **Sutaṃ saddāyatanaṃ** sotena sotabbato. **Mutaṃ gandhāyatanādi** tividhaṃ sampattagāhīhi ghānādīhi patvā gahetabbato. **Avasesāni sattāyatanāni viññātaṃ nāma** kevalaṃ manoviññāṇena vijānitabbato. **Patta**nti anuppattaṃ, yaṃ kiñci pāpuṇitabbaṃ pariyesitvā gavesitvā sampattanti anuppattaṃ. **Pariyesita**nti pariyiṭṭhaṃ. **Cittena anusañcarita**nti manasā cintitaṃ. ''Pattaṃ pariyesita''nti etasmiṃ padadvaye catukkaṃ sambhavatīti taṃ dassetvā tassa vasena pattapariyesitapadāni, tato manasā anuvicaritañca nīharitvā dassetuṃ **''lokasmiṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **pariyesitvā pattaṃ nāma** pariyesanāya pariggāhabhāvato. **Pariyesitaṃ nāma** kevalaṃ pariyesitamevāti katvā pariyesitvā pattassa manussānuvicaritassa vuttattā. Paṭhamavikappe saṅkaro atthīti asaṅkarato ca dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. **Sabba**nti viññātādi. Tañhi manoviññāṇena gahitattā manasā anuvicaritaṃ nāma na diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ.

Etaṃmamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. **Dinna**nti deyyadhammasīsena dānaṃ vuttanti āha **''dinnassa phalābhāvaṃ sandhāyā''**ti, dinnaṃ pana annādivatthuṃ kathaṃ paṭikkhipanti. Esa nayo **''yiṭṭhaṃ huta''**nti etthāpi. **Mahāyāgo**ti sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṃ kātabbasakkāro. **Phala**nti ānisaṃsaphalaṃ nissandaphalañca. **Vipāko**ti sadisaphalaṃ. **Paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthī**ti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassapi paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha – **''sabbe tattha tattheva ucchijjantī''**ti. Ime sattā yattha yattha bhave yoniādīsu ca ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena nassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavasena ''natthi mātā, natthi pitā''ti vadanti, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānaṃ abhāvavasena tesaṃ lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ

sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na bhavato cavitvā āgamanapubbakoti dassanatthaṃ ‘‘natthi sattā opapātikā’’ti vuttanti āha – **‘‘cavitvā uppajjanakasattā nāma natthī’’**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha **‘‘ye imañca…pe… pavedentī’’**ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko**. Yathā pana mattikāya nibbattaṃ bhājanaṃ mattikāmayaṃ, evamayaṃ catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha **‘‘catumahābhūtamayo’’**ti. **Ajjhattikā pathavīdhātū**ti sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhiraṃ pathavīdhātu**nti bahiddhā mahāpathaviṃ. **Anuyātī**ti tassa anurūpabhāvena yāti upeti. **Upagacchatī**ti pubbe bāhirapathavīkāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā sattabhāvena saṇṭhitā idāni ghaṭādipathavī viya tameva bāhirapathavīkāyaṃ upeti upagacchati, sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsupi eseva nayo**ti ettha pajjunnena mahāsamuddato gahitaāpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddaṃ, sūriyaraṃsito gahitaindaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaraṃsiṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāyo viya tameva vāyukhandhaṃ upeti upagacchatīti diṭṭhigatiko sayameva attano vādaṃ bhindati. Ummattakapacchisadisañhi diṭṭhigatikadassanaṃ. **Manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesaṃ visayabhāvā visayāpīti vadati. Visayiggahaṇena hi visayā gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānī**ti guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetaṃ** sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi **dattūhi bālamanussehi paññattaṃ**.

Natthidinnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. **Sahatthā karontassā**ti sahatthena karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnī**ti hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanaṃ vibādhananti āha **‘‘daṇḍena pīḷentassā’’**ti. **Papañcasūdaniyaṃ** ‘‘tajjentassa cā’’ti attho vutto, idha pana **sumaṅgalavilāsiniyaṃ** viya tajjanaṃ paribhāsanaṃ daṇḍeneva saṅgahetvā ‘‘daṇḍena pīḷentassa’’icceva vuttaṃ. **Sokaṃ sayaṃ karontassā**ti parassa sokakāraṇaṃ sayaṃ karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandato**ti parassa vibādhanappayogena sayampi phandato. **Atipātayato**ti padaṃ suddhakattuatthe hetukattuatthe ca vattatīti āha – **‘‘hanantassapi hanāpentassapī’’**ti. **Kāraṇavasenā**ti kārāpanavasena.

Gharassa bhitti anto ca bahi ca sandhitā hutvā ṭhitāva **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho. Pāpaṃ na karīyati** pubbe asato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe pavattantīti āha **‘‘sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī’’**ti evaṃ kirassa hoti imesañhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmiṃ vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuranemināti** nisitakhuramayaneminā, khurasadisaneminātі attho.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena ‘‘dakkhiṇañcepī’’tiādi vuttanti āha **‘‘dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā’’**tiādi. **Mahāyāga**nti mahāvijitayaññasadisaṃ mahāyāgaṃ. **Uposathakammenā**ti uposathakammena ca. Ca-saddo hettha luttaniddiṭṭho. Damasaddo hi indriyasaṃvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana ‘‘uposathakammenā’’ti idaṃ indriyadamanassa visesanaṃ, tasmā ‘‘uposathakammabhūtena indriyadamenā’’ti atthaṃ vadanti. **Sīlasaṃyamenā**ti sīlasaṃvarena. **Saccavacanenā**ti saccavācāya. Tassā visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā – ‘‘ekaṃ dhammaṃ atītassā’’tiādi (itivu. 25). **Pavattī**ti yo karotīti vuccati, tassa santāne phalassa nibbattiyā paccayabhāvena pavatti. **Sabbathā**ti

‘‘karoto’’tiādinā vuttena sabbappakārena **kiriyameva paṭikkhipanti**.

Karotosuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhavacanena. **Saṃkilesapaccaya**nti saṃkilisanassa malīnabhāvassa kāraṇaṃ. **Visuddhipaccaya**nti saṃkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇaṃ. **Natthi bala**nti sattānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampattiāvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha **‘‘yamhī’’**tiādi. Nidassanamattañcetaṃ, saṃkilesikampi cāyaṃ paṭikkhipateva. **Aññamaññavevacanānī**ti tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balaṃ,** sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyaṃ,** tameva daḷhaggāhabhāvato porisaṃ dhuraṃ vahantena pavattetabbato **purisathāmo,** paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamo**ti vuttoti veditabbaṃ.

Satvayogato, rūpādīsu vā sattatāya **sattā,** pāṇanato assāsanapassāsanavasena pavattiyā **pāṇā,** te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha **‘‘ekindriyo’’**tiādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha **‘‘aṇḍa…pe… vadantī’’**ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vaḍḍhanato **jīvā**ti sāliyavādike vadanti. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi tesaṃ balaṃ vīriyanti **abalā avīriyā.** **Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyamo. **Tattha tattha gamana**nti channaṃ abhijātīnaṃ vasena tāsu tāsu gatīsu upagamanaṃ. Samavāyena samāgamo **saṅgati.** **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayehi vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvo eva akittimo eva. Tenāha **‘‘yena hī’’**tiādi. Chaḷabhijātiyo parato vitthārīyanti. **Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī**ti vadantā adukkhamasukhabhūbhiṃ sabbena sabbaṃ na jānantīti ulliṅgento **‘‘aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassentī’’**ti āha.

Hetusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. **Akatā**ti samena vā visamena vā kenaci hetunā na katā eva. Kenaci kataṃ karaṇaṃ vidhānaṃ natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ abhinibbattitābhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato devassa brahmuno vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmitā**ti vā kassaci animmāpakā. **Ajanakā**ti etena pathavīkāyādīnaṃ rūpādijanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavīkāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattakaṃ, evametepīti āha **‘‘kūṭaṭṭhā’’**ti. Yamidaṃ ‘‘bījādito aṅkurādi jāyatī’’ti vuccati, tañca vijjamānameva tato nikkhamati, nāvijjamānaṃ, aññathā yato kutoci yassa kassaci uppatti siyāti adhippāyo. **Ṭhitā**ti nibbikārabhāvena ṭhitā. **Na calantī**ti na vikāraṃ āpajjanti. Vikārābhāvena hi tesaṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha **‘‘na vipariṇamantī’’**ti. Avipariṇāmadhammattā eva ca ne **aññamaññaṃ na byābādhenti**. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ **‘‘nāla’’**ntiādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavikāyo**. Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā, na ghāṭetabbatā cāti neva koci hantā ghātetā vā. Tenāha **‘‘sattannantvevā’’**tiādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha **‘‘yathā muggarāsiādīsū’’**tiādi. **Kevalaṃ saññāmattameva hoti,** na ghātanādi, paramatthato sattannantveva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādisīhabyagghādivasena padhānayonīnaṃ. **Saṭṭhisatāni** chasahassāni. ‘‘Pañca ca kammuno satānī’’ti padassa atthadassanaṃ **‘‘pañca kammasatāni cā’’**ti. **Eseva nayo**ti iminā ‘‘kevalaṃ takkamattena niratthakadiṭṭhiṃ dīpetī’’ti imameva atthaṃ atidisati. Ettha ca **takkamattakenā**ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya

parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesaṃ diṭṭhivatthūsu viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecī**ti uttaravihāravāsino. Te hi ''pañca kammānīti cakkhusotaghānajivhākāyā, imāni pañcindriyāni 'pañca kammānīti paññāpentī''ti vadanti. **Kammanti laddhī**ti oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. ''Dvāsaṭṭhipaṭipadā''ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānantā **''dvaṭṭhipaṭipadā''**ti vadanti. **Ekasmiṃ kappe**ti ekasmiṃ mahākappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññite **ekasmiṃ** asaṅkhyeyya**kappe**.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddāti** aññepi ye keci māgavikanesādādayo, te pāpakammapasutatāya **kaṇhābhijātīti vadanti. Bhikkhū**ti buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** ''sacchandarāgā paribhuñjantī''ti adhippāyena **catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī**ti vadanti. Kasmāti ce? Yasmā te paṇītapaṇīte paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye paribhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadantīti apare. **Eke pabbajitā,** ye visesato attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā. Acelakasāvakā**ti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakasamaye ājīvakaladdhiyā daḷhagāhitāya nigaṇṭhehipi paṇḍaratarā. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā vuttā. **Paramasukkābhijātī**ti ayaṃ tesaṃ laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannako**tiādi tesaṃ pāḷi eva. Tattha **pannako**ti bhikkhāya vicaraṇako, tesaṃ vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jino**ti jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhe jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na katheti. Tenāha **''na kiñci āhā''**ti. Niṭṭhuhanādivippakāre kenaci katepi khamanavasena na kiñci vadatīti vadanti. **Alābhi**nti ''so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī''tiādinā (dī. ni. 1.394) nayena vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbalyaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ **samaṇaṃ pannabhūmīti vadanti**.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasu**ggahaṇena eḷakajāti gahitā, **miga**ggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena tesaṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacce antarabhedā **mahāsamayasuttavasena** (dī. ni. 2.331 ādayo) dīpetabbā. **Manussāpi anantā**ti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā,** te mahantamahantā ajagarapetādayo. Chaddantadahamandākiniyo kuḷīramucalindanāmena vadanti.

Pavuṭāti sabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi…pe… uddhaṃ na gacchati**. Kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ** kammaṃ **phussa phussa** patvā patvā kāle paripakkabhāvāpādanena **byantī karoti nāma. Suttaguḷe**ti suttavaṭṭiyaṃ. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhīti dasseti paricchinnarūpattā. **Nibbeṭhiyamānameva** suttaguḷaṃ **gacchatī**ti vuccati. Tañca kho suttapamāṇena, sutte pana asati kuto gacchati suttaguḷaṃ. Tenāha – **''sutte khīṇe na gacchatī''**ti. **Tattheva tiṭṭhati** suttapariyantanti adhippāyo. **Kālavasenā**ti attani veṭhetvā ṭhitaṃ sukhadukkhaṃ yathāvuttassa kālassa vasena nibbeṭhiyamāno bālo ca paṇḍito ca paleti gacchati, nātikkamati saṃsāraṃ.

Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. **Ekato vaḍḍhitanimitta**nti ekapassena vaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ. **Gāhenā**ti lābhī jhānacakkhunā passitvā gahaṇena. **Takkenā**ti na lābhī takkamattena. **Uppannadiṭṭhī**ti ''loko''ti uppannadiṭṭhi. **Sabbato vaḍḍhita**nti samantato appamāṇakasiṇanimittaṃ. **Ekamevā**ti ''ekameva vatthū''ti uppannadiṭṭhi. **Aṭṭhārasa veyyākaraṇānī**ti veyyākaraṇalakkhaṇappattāni aṭṭhārasa suttāni. **Ekaṃ gamana**nti ekaṃ veyyākaraṇagamanaṃ.

Antavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. **Dukkhavasena vutta**nti ''iti kho, bhikkhave, dukkhe sati dukkhaṃ upādāyā''tiādidukkhavasena vuttaṃ. Tādisameva dutiyaṃ veyyākaraṇagamanaṃ. Tenāha **''tatrāpi aṭṭhāraseva veyyākaraṇānī''**ti. **Tehī**ti ''rūpī attā hotī''tiādinayapavattehi veyyākaraṇehi saddhiṃ. **Ta**nti dutiyaṃ gamanaṃ.

Ārammaṇamevāti kasiṇasaṅkhātaṃ ārammaṇameva. **Takki**saddena suddhatakkikānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Aniccadukkhavasenāti ''yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, tasmiṃ sati tadupādāya evaṃ diṭṭhi uppajjatī''ti vuttaaniccadukkhavasenāti. **Tehiyevā**ti dutiye peyyāle vuttappakārehiyeva. **Tiparivaṭṭavasenā**ti tehiyeva chabbīsatiyā suttehi catutthapeyyāle tiparivaṭṭavasena vuttoti yojanā.

Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Diṭṭhisaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Okkantasaṃyuttaṃ

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. **Saddhādhimokkha**nti saddahanavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ, na sanniṭṭhānamattavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ. Dassanampi sammattaṃ, taṃsijjhānavasena pavattaniyāmo **sammattaniyāmo,** ariyamaggo. **Anantarāyataṃ dīpeti** kappavināsapaṭibhāgena pavattattā. Tathā cāha **''tenevāhā''**tiādi. Kappasīsena bhājanalokaṃ vadati. So hi uḍḍayhati, na kappo, **uḍḍayhanavelā**ti jhāyanavelā. Ṭhito kappo ṭhitakappo, so assa atthīti **ṭhitakappī,** kappaṃ ṭhapetuṃ samatthoti attho. **Olokana**nti saccābhisamayasaṅkhātaṃ dassanaṃ. **Khamanti** sahanti, ñāyantīti attho.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Okkantasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppādasaṃyuttavaṇṇanā

312-321. **Sabbaṃ pākaṭameva** apubbassa abhāvato.

Uppādasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā

322-331. **Eso**ti cakkhusmiṃ chandarāgo. Upecca kilesetīti **upakkileso. Cittassā**ti sāmaññavacanaṃ anicchanto codako **''kataracittassā''**ti āha. Itaro kāmaṃ upatāpanamalīnabhāvakaraṇavasena upakkileso lokuttarassa natthi, vibādhanaṭṭho pana attheva uppattinivāraṇatoti adhippāyenāha **''catubhūmakacittassā''**ti. Codako **''tebhūmakā''**tiādinā attano adhippāyaṃ vivarati, itaro **''uppattinivāraṇato''**tiādinā. Ariyaphalapaṭippassaddhipahānavasena pavattiyā sabbasaṃkilesato nikkhantattā nekkhammaṃ, magganibbānānaṃ pana nekkhammabhāvo ukkaṃsato gahito evāti āha **''nekkhammaninnanti navalokuttaradhammaninna''**nti. **Abhijānitvā**ti abhimukhabhāvena jānitvā. **Sacchikātabbesū**ti paccakkhakātabbesu. **Chaḷabhiññādhammesū**ti ariyamaggasampayuttadhammesu.

Kilesasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasaṃyuttaṃ

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. **Na evaṃ hotī**ti ettha ''ahaṃ samāpajjāmī''ti vā, ''ahaṃ samāpanno''ti vā mā hotu tadā tādisābhogābhāvato. ''Ahaṃ vuṭṭhito''ti pana kasmā na hotīti? Sabbathāpi na hotveva ahaṅkārassa sabbaso pahīnattā.

Vivekajasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sūcimukhīsuttavaṇṇanā

341. **Tasmiṃ vacane paṭikkhitte**ti – ''adhomukho bhuñjasī''ti paribbājikāya vuttavacane – ''na khvāhaṃ bhaginī''ti paṭikkhitte. **Vāda**nti dosaṃ. **Ubbhamukho**ti uparimukho. Puratthimādikā **catasso disā**. Dakkhiṇapuratthimādikā **catasso vidisā**.

Ārāmaārāmavatthuādīsu bhūmiparikammabījābhisaṅkharaṇādipaṭisaṃyuttā vijjā **vatthuvijjā,** tassā pana micchājīvabhāvaṃ dassetuṃ **''tesa''**ntiādi vuttaṃ. **Tesaṃ tesaṃ** attano paccayadāyakānaṃ. **Tattha tattha gamana**nti tesaṃ sāsanaharaṇavasena taṃ taṃ gāmantaradesantaraṃ. **Evamārocesī**ti attukkaṃsanaparavambhanarahitaṃ kaṇṇasukhaṃ pemanīyaṃ hadayaṅgamaṃ therassa dhammakathaṃ sutvā pasannamānasā evaṃ ''dhammikaṃ samaṇā sakyaputtiyā''tiādinā sāsanassa guṇasaṃkittanavācaṃ kulānaṃ ārocesi.

Sūcimukhīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāgasaṃyuttaṃ

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. **Aṇḍajā**ti aṇḍe jātā. **Vatthikose**ti vatthikosasaññite jarāyupuṭe **jātā. Saṃsede**ti saṃsinne kilinnaṭṭhāne uppannā. **Upapatitvā viyā**ti kutocipi avapatitvā viya nibbattā. **Puggalāna**nti tathā vinetabbapuggalānaṃ.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā

343-391. **Vissaṭṭhakāyā**ti ''ye cammena vā rudhirena vā aṭṭhinā vā atthikā, te sabbaṃ gaṇhantū''ti tattha nirapekkhacittatāya adhiṭṭhitasīlatāya pariccattasarīrā. **Duvidhakārino**ti ''kālena kusalaṃ, kālena akusala''nti evaṃ kusalākusalakārino. Saha byayati pavattatīti sahabyo, sahacāro. Tassa bhāvo sahabyatā, taṃ **sahabyataṃ**. Adanīyato **annaṃ**. Khādanīyato **khajjaṃ**. Pātabbato **pānaṃ**. Nivasanīyato **vatthaṃ**. Nivasitabbaṃ **nivāsanaṃ**. Parivaritabbaṃ **pāvuraṇaṃ**. Yānti tenāti **yānaṃ,** upāhanādiyānāni. Ādisaddena vayhasivikādīnaṃ saṅgaho. Chattampi parissayātapadukkhaparirakkhaṇena maggagamanasādhananti katvā **''chattupāhana''**ntiādi vuttaṃ. Tena vuttaṃ **''yaṃ kiñci gamanapaccaya''**nti. **Patthanaṃ katvā…pe… tattha nibbattanti** campeyyanāgarājā viyāti daṭṭhabbaṃ.

Paṇītatarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā

392-437. **Pattāna**nti ubhosu pakkhesu pattānaṃ. **Vaṇṇavantatāyā**ti atisayena vicittavaṇṇatāya. Atisayattho hi ayaṃ **vanta**-saddo. **Purimanayenā**ti nāgasaṃyutte paṭhamasutte vuttanayena. **Uddharantī**ti samuddato uddharanti, pathavantarapabbatantarato pana tesaṃ uddharaṇaṃ dukkarameva. **Paṇītatare**ti balena paṇītatare, balavanteti attho. **Anuddharaṇīyanāgā**ti ānubhāvamahantatāya ca vasanaṭṭhānaviduggatāya ca uddharituṃ asakkuṇeyyā nāgā. Te ''sattavidhā''ti vatvā sarūpato vasanaṭṭhānato ca dassento **''kambalassatarā''**tiādimāha. Tattha **kambalassatarā dhataraṭṭhā**ti ime jātivasena vuttā. **Sattasīdantaravāsino**ti sattavidhasīdasamuddavāsino. **Pathaviṭṭhakā**ti pathavantaravāsino, tathā **pabbataṭṭhakā**. Te ca vimānavāsino. Te nāge koci supaṇṇo uddharituṃ na sakkotīti sambandho. **Sesa**nti ''kāyena dvayakārino''tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ **nāgasaṃyutte vuttanayameva,** tattha ca vuttanayeneva attho veditabboti adhippāyo.

Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā

438-549. Mūlagandhādibhedaṃ gandhaṃ avanti apayuñjantīti gandhabbā, tesaṃ kāyo samūho gandhabbakāyo, gandhabbadevanikāyo. Cātumahārājikesu ekiyāva te daṭṭhabbā, tappariyāpannatāya tattha vā niyuttāti **gandhabbakāyikā**. Tesaṃ tesaṃ rukkhagacchalatānaṃ mūlaṃ paṭicca pavatto gandho mūlagandho, tasmiṃ **mūlagandhe. Adhivatthā**ti mūlagandhaṃ adhiṭṭhāya, abhibhuyya vā vasantā. Esa nayo sesesupi. **Taṃ nissāyā**ti taṃ mūlagandhaṃ rukkhaṃ paccayaṃ katvā nibbattā. Na kevalaṃ tattha gandho eva, mūlameva vā tesaṃ paccayoti dassento **''so hī''**tiādimāha. **Upakappatī**ti nivāsaṭṭhānabhāvena viniyuñjati. **Gandhagandhe**ti gandhānaṃ gandhasamudāye. **Mūlādigandhānaṃ gandhe**ti mūlādigataavayavagandhānaṃ gandhe, timūlādigatasamudāyabhūteti attho. Pubbe hi ''mūlagandhe''tiādinā rukkhānaṃ avayavagandho gahito, idha pana sabbaso gahitattā samudāyagandho veditabbo. Tenāha **''yassa hi rukkhassā''**tiādi. **So**ti so sabbo mūlādigato gandho gandhasamudāyo idha gandhagandho nāma. **Tassa gandhassa gandhe**ti tassa samudāyagandhassa tathābhūte gandhe. Sarikkhaṃ sadisaṃ paṭidānaṃ etissāti **sarikkhadānaṃ,** patthanā. Yathādhippetaphalāni sarikkhadānattāva adhippetaphalaṃ dentu, asarikkhadānaṃ kathanti? Tampi detiyeva puññassa sabbakāmadadattāti āha **''asarikkhadānampī''**tiādi.

Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā

550-606. Lokaṃ vālentā saṃvarantā chādentā ahanti pariyesantīti valāhā, devaputtā. Tesaṃ samūho valāhakadevakāyoti āha **''valāhakakāyikā''**tiādi. **Sītakaraṇavalāhakā**ti sītaharaṇavalāhakā. **Sesapadesū**ti uṇhavalāhakādipadesu. **Eseva nayo**ti ''uṇhakaraṇavalāhakā''tiādinā attho veditabbo. **Cittaṭṭhapana**nti ''sītaṃ hotū''ti evaṃ cittassa uppādanaṃ. **Vassāne**ti vassakāle. **Utusamuṭṭhānamevā**ti pākatikasītamevāti attho. **Uṇhepī**ti uṇhakāle. **Abbhamaṇḍapo**ti maṇḍapasadisaabbhapaṭalavitānamāha. **Abbhaṃ uppajjatī**ti tahaṃ tahaṃ paṭalaṃ uṭṭhahati. **Abbheyevā**ti abbhakāle eva, vassāneti attho. **Atiabbha**nti satapaṭalasahassapaṭalaṃ hutvā abbhuṭṭhānaṃ. **Cittavesākhamāsesū**ti vasantakālaṃ sandhāyāha. Tadā hi viddho vigatavalāhako devo bhavituṃ yutto. **Uttaradakkhiṇādī**ti **ādi-**saddena pacchimavātādiṃ saṅgaṇhāti. **Pakativāto**ti pakatiyā sabhāvena vāyanakavāto. **Taṃ utusamuṭṭhānamevā**ti āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ sādhāraṇakammūpanissayautusamuṭṭhānameva. Esa nayo utusamuṭṭhānasītuṇhavātesupi. Tampi hi āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ sādhāraṇakammūpanissayamevāti.

Gītanti meghagītaṃ. **Saccakiriyāyā**ti tādisānaṃ purisavisesānaṃ saccādhiṭṭhānena. **Iddhibalenā**ti iddhimantānaṃ iddhiānubhāvena. **Vināsameghenā**ti kappavināsakameghena. Aññenapi kaṇhapāpikasattānaṃ pāpakammapaccayā uppannavināsameghena vuṭṭhena so so deso vinassateva.

Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā

607-661. **Aññāṇā**ti aññāṇahetu, saccapaṭicchādakasammohahetūti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana imameva atthaṃ hetuatthena karaṇavacanena dassetuṃ **''aññāṇenā''**ti vuttaṃ. **Sabbānī**ti ''aññāṇā adassanā anabhisamayā''tiādīni padāni ekādasasu suttesu āgatāni, pañcapaññāsa veyyākaraṇāni vuttāni suttesu pañcannaṃ khandhānaṃ vasena veyyākaraṇassa āgatattā.

Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Jhānasaṃyuttaṃ

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā

662. **Samādhikusalo**ti samādhismiṃ kusalo. Tayidaṃ samādhikosallattaṃ saha jhānaṅgayogena catubbidho jhānasamādhi, tasmā taṃ taṃ vibhāgaṃ jānantassa siddhaṃ hotīti āha – **''paṭhamaṃ jhāna''**ntiādi. Tattha vitakkavicārapītisukhekaggatāvasena paṭhamaṃ pañcaṅgikaṃ, pītisukhekaggatāvasena dutiyaṃ tivaṅgikaṃ, sukhekaggatāvasena tatiyaṃ duvaṅgikaṃ, upekkhekaggatāvasena catutthaṃ duvaṅgikamevāti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ jhāne taṃtaṃaṅgānaṃ vavatthāne kusalo. **Samāpattikusalo**ti samāpajjane kusalo. **Hāsetvā**ti tosetvā. **Kallaṃ katvā**ti samādhānassa paṭipakkhadhammānaṃ dūrīkaraṇena sahakārīkāraṇañca samādhānena samāpajjane cittaṃ samatthaṃ katvā. **Sesapadānī**ti sesā tayo koṭṭhāsā. Tatiyādīsu nayesu akusalopi jhānatthāya paṭipannattā ''jhāyītevā''ti vutto.

Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-55. Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādisuttesu **ṭhitikusalo**ti ettha antogadhahetuattho **ṭhiti**-saddo, tasmiñca pana kusaloti atthoti āha – **''jhānaṃ ṭhapetuṃ akusalo''**ti. **Sattaṭṭhaaccharāmatta**nti sattaṭṭhaaccharāmattaṃ khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapetuṃ na sakkoti adhiṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. **Yathāparicchedena** kālena **vuṭṭhātuṃ na sakkoti** vuṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. Kallaṃ jātaṃ assāti **kallitaṃ,** tasmiṃ kallite kallitabhāvena kasiṇārammaṇesu ''idaṃ nāma asukassā''ti visayavasena samāpajjituṃ asakkonto **na samādhismiṃ ārammaṇakusalo. Na samādhismiṃ gocarakusalo**ti samādhismiṃ nipphāditabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne **bhikkhācāragocare ca** satisampajaññavirahito **akusalo**. Keci pana ''kammaṭṭhānagocaro paṭhamajjhānādikaṃ, 'evaṃ samāpajjitabbaṃ, evaṃ bahulīkātabba'nti ajānanto tattha akusalo nāmā''ti vadanti. **Kammaṭṭhānaṃ abhinīharitu**nti kammaṭṭhānaṃ visesabhāgiyatāya abhinīharituṃ **akusalo. Sakkaccakārī**ti cittīkārī. **Sātaccakārī**ti niyatakārī. **Samādhissa upakārakadhammā**ti appanākosallā. **Samāpattiādīhī**ti **ādi**-saddena sakkaccakāripadādīnaṃyeva saṅgaho daṭṭhabbo catukkānaṃ vuttattā. Tenāha **''yojetvā catukkā vuttā''**ti. **Lokiyajjhānavaseneva kathitaṃ** ''samādhikusalo''tiādinā nayena desanāya pavattattā. Na hi lokuttaradhammesu akosallaṃ nāma labbhati. Yadi akosallaṃ, na kusalasaddena visesitabbatā siyāti.

Samādhimūlakaṭhitisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya khandhavaggavaṇṇanā.